

**ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ КОРУПЦІЇ
У ВИЩІЙ ОСВІТІ
УКРАЇНИ**

Дослідження проведено за фінансової підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку (СІДА) в рамках проекту «Боротьба з корупцією в Україні» – спільної ініціативи Міністерства юстиції Канади та Міністерства юстиції України.

Дослідження проводилось Інститутом прикладних гуманітарних досліджень. Погляди автора, викладені у дослідженні, не обов'язково відображають точки зору СІДА, Міністерства юстиції Канади та Міністерства юстиції України.

1. ВСТУП

2. КОРУПЦІЯ В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- 2.1 Ознаки поширеності корупції
- 2.2 Характерні риси корупції

3. ҐЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНІ АСПЕКТИ КОРУПЦІЇ

- 3.1 Ґендер, посада і корупція
- 3.2 Ґендерні відмінності у корупційній поведінці
- 3.3 Вплив ґендеру на шляхи залучення студентів і викладачів до корупції
- 3.4 Форма та розміри корупційної винагороди
- 3.5 Мотиви участі у корупційних діях
- 3.6 Залучення представників обох статей до антикорупційних ініціатив

4. ВИСНОВКИ

ДОДАТОК: МЕТОДОЛОГІЯ

1 ВСТУП

Заклади вищої освіти – установи, що не лише стоять на передовій дослідницької роботи в усіх сферах діяльності, а й готують майбутню еліту країни. Саме в них передаються знання та формуються цінності. Отже, будь-які відхилення від найвищих стандартів доброчесності у роботі таких установ матимуть далекосяжний вплив на майбутнє суспільства. Коли йдеться про корупцію, то протягом років формування особистості, що є критично важливими для розвитку рис доброчесності й відповідальності в окремо взятому суспільстві, вона може підірвати процес набуття молодим поколінням основних етичних цінностей. Наслідок від цього може мати тяжкий, усепроникаючий та довготривалий характер. Корупція негативно позначається на вартості, обсягах та якості освітніх послуг, знижуючи рівень довіри суспільства до них і зрештою відбиваючись на результатах навчання та їхньому потенційному впливі на довготривалий соціальний та економічний розвиток¹. Коли йдеться про професійну акредитацію, корупція в сфері освіти має руйнівні наслідки для суспільного здоров'я і безпеки через те, що некомпетентні лікарі, вчителі та інші спеціалісти можуть купувати свої дипломи².

Як визнано, корупцією просякла уся вища освіта. За даними масштабного дослідження, проведеного у 2009 році³, більшість респондентів, що мали справи з представниками вищих навчальних закладів протягом року, зіткнулися з певним проявом корупції. Попри це, вивчення проблеми корупції в українській вищій освіті усе ще є досить обмеженим і зосереджено здебільшого на процесі вступу до вузів. Практично не проводилось аналізу цього питання у численних інших сферах, серед іншого, в аспекті зв'язку між гендером і корупцією у вищій освіті. Отже, на наш погляд, важливо було допомогти заповнити таку інформаційну прогалину, ретельно вивчивши це питання. У звіті розглядаються аспекти взаємозв'язку між гендером і корупцією у вищій освіті. Зокрема, вивчається проблема диференційованого впливу корупції на чоловічу і жіночу статі (відповідно чоловіків і жінок). Кінцеве завдання та практичне значення звіту, здається, очевидні: поглиблене розуміння питання, що дозволить підвищити ефективність боротьби з корупцією, та отримання можливості врахувати відмінності у досвіді та поглядах жінок і чоловіків у закладах вищої освіти.

Дослідження проводилось у три етапи. На першому етапі було здійснено вторинний аналіз друкованих джерел, зокрема науково-дослідницьких робіт у сфері вищої освіти, звітності правоохоронних органів, офіційних статистичних даних та висвітлення питання в пресі.

На другому етапі було проведено 15 глибинних інтерв'ю з викладачами (55 респондентів: 30 жінок і 25 чоловіків) і студентами (60 респондентів: 30 жінок і 30 чоловіків) та чотири фокус-групи: по дві – з викладачами і студентами. Інтерв'ю відбулися між 20 вересня і 30 жовтня 2009 року в дев'яти університетах і академіях Харкова і Одеси. Особливої ваги у дослідженні надавалось результатам, отриманим у закладах, що мають четвертий ступінь акредитації Міністерства науки і освіти, серед яких державні, муніципальні та приватні університети й академії та до яких не входять технікуми і коледжі.

На третьому етапі було здійснено загальнонаціональне опитування населення (2 тис. 27 респондентів: 55% жінок та 45% чоловіків), що пройшло між 1 червня і 1 липня 2010 року в 15 з 24 областей України.

Детальніше з подробицями застосованої методології можна ознайомитись у Додатку.

Для цілей цього дослідження використовувалось таке визначення поняття корупції: «протиправне використання особою службових повноважень з метою незаконного одержання благ для себе або інших осіб та відповідно неправомірні обіцянка, пропозиція чи надання таких благ».

2 КОРУПЦІЯ В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Ознаки поширеності корупції

На надмірну поширеність корупції саме у вищій школі вказує низка емпіричних даних, які підтверджують потребу у вивченні проблеми корупції в системі вищої освіти.

- За даними Київського міжнародного інституту соціології, 47% тих, хто мали справи з адміністраціями та викладацьким складом вищих навчальних закладів у 2007 році, давали хабарі на вимогу і 29% – добровільно⁴.
- За результатами хронологічного аналізу динаміки цих даних, проведеного вищевказаною організацією, відсоток тих, хто вважає, що корупція при вступі до вузів зростає, збільшився з 65% у 2008 році до 73% у 2009 році серед випускників шкіл та з 68% у 2008 до 79% у 2009 – серед батьків випускників⁵.
- За даними Міністерства внутрішніх справ, за перші дев'ять місяців 2009 року було зареєстровано 493 випадки корупції в секторі освіти. Більшість порушень зафіксовано у закладах вищої освіти, серед іншого, задокументовано 14 випадків хабарництва у закладах базової та повної вищої освіти, порівняно лише з 4 випадками, зафіксованими у дошкільних установах і школах⁶.
- Результати опитувань, проведених серед представників правоохоронних органів, показали, що розміри хабарів у цьому секторі можуть бути доволі значними. За підрахунками експертів, вищий навчальний заклад у типовому обласному центрі з середньою кількістю студентів 5 тис. може генерувати обіг корупційних коштів у розмірі близько 2 млн. доларів на рік⁷.
- У загальнонаціональному опитуванні 2 тис. 27 громадян (третій етап дослідження) 386 респондентів, або 19% відсотків населення, повідомили про випадки корупції в освітньому секторі протягом останніх 12 місяців.

Поширеність корупції у вищій освіті викликає занепокоєння щодо суспільства в цілому, адже звичка вдаватися до корупції в процесі навчання практично напевно підвищує імовірність корумпованої поведінки після отримання диплома.

2.2 Характерні риси корупції

Корупція поширюється в конкретному контексті вищої освіти, коли ролі, інтереси та можливості учасників корупційної угоди доповнюють одне одного. У багатьох джерелах говориться про те, як викладачам хронічно недоплачують, причому настільки, що вони змушені шукати додаткового заробітку, щоб звести кінці з кінцями⁸. Як зауважив міністр освіти в 2003 році, середня викладацька зарплата настільки низька, що знадобиться «126 років, щоб зібрати на придбання житла, якщо не їсти і не пити»⁹.

Студенти, в свою чергу, мають лавірувати у складній і надзвичайно малозрозумілій системі. Наприклад, для переходу з одного курсу на інший їм потрібно скласти значну кількість іспитів і заліків. Тут, щоб гарантовано пройти необхідні іспити і перейти на наступний академічний рік, використовується неформальна плата. Завдяки усному формату «віч-на-віч», у якому проходять іспити, майже відсутні нагляд за процесом оцінювання та його регулювання. Можна заплатити за перескладання або підвищення оцінок, отриманих на письмових екзаменах, або за те, щоб під час іспиту не звертали увагу на використання підручників чи конспектів¹⁰. Інший приклад, який часто фіксується, – пропозиції студентам взяти платні «приватні уроки», що, практично, є обов'язковими для успішного навчання й отримання диплома.

Деякі риси української системи освіти роблять її вразливою до певних проявів корупції. Як правило, щороку студентів розділяють на курсові групи, до кожної з яких може входити до 20 осіб. Староста групи відповідає за підтримання стосунків з куратором курсу, через якого він отримує важливу інформацію щодо термінів, часу занять та іспитів¹¹. За результатами сфокусованих групових інтерв'ю, подарунки від студентських груп, що координуються старостою, переросли у таку ж звичайну форму підкупу, як і купівля підручників або інших публікацій викладачів та професорів. Зі стенограми однієї фокус-групи: «Найчастіше до екзамену староста підходить до викладача з пропозицією купити для кафедри якісь важливі книжки. Викладач або відмовляється, або погоджується і відсилає його до методиста, що їх продає». «Наша група на замовлення методиста подарувала одній кафедрі мікрохвильову піч». Староста групи виступає посередником від імені студентів, який полегшує ці та інші корупційні практики. Крім старост груп, зв'язки між студентами і викладачами також координують посередники з числа працівників вузу, про що детальніше йдеться далі.

Інституціалізація корупції проявляється також у налагоджені чіткої системи обміну послугами. Хабарництво та здирництво також стали надзвичайно структурованими і мають стандартні процедури зі встановленими тарифами за різні послуги, в яких бере участь багаторівнева мережа посередників. Зокрема, у 2000 році в пресі були опубліковані «розцінки» за послуги, що надаються дрібними посадовцями, зокрема викладачами вузів і коледжів. Згідно з публікацією, в місцевих вузах і училищах за добру екзаменаційну оцінку потрібно було заплатити еквівалент 30–50 доларів США, причому оптовий тариф становив лише 10 доларів, а преміум – 80 доларів для студентів, що вже провалили іспит¹². У 2007 році ЗМІ оприлюднили розцінки, де плата становила 10 доларів за задовільну оцінку (трійка), 20 доларів за оцінку «добре» (чотири) та 30 – за оцінку «відмінно»¹³.

У системі вищої освіти різні категорії працівників надають різні спеціалізовані послуги, пов'язані з корупцією, за які вони беруть гроші. Наприклад, методисти заочних факультетів (де заняття проходять поза звичайним курсом навчання) можуть вести списки «віртуальних» студентів, які за певну плату ніколи не з'являються в класі. Завідувачі кафедр можуть брати гроші за різні послуги: від працевлаштування співробітників до приймання в аспірантуру та успішного складання кандидатських іспитів, декани і їх заступники – заробляти на вступних іспитах. Ректори, проректори та інші подібні високі посадовці не обов'язково мають справи зі студентами, але можуть «за лаштунками» привласнювати державні та позабюджетні кошти. За даними МВС, за період із січня по вересень 2009 року було зафіксовано 91 такий злочин за участю керівництва вузів¹⁴. Найчастіше справи стосуються розкрадання коштів, виділених на фінансування поточних робіт (наприклад, капітальний ремонт приміщень) або придбання товарно-матеріальних цінностей¹⁵.

Коли йдеться про винагороду за корупційні послуги, в більшості емпіричних досліджень корупція розглядається на прикладі хабара. Хоча, як здається, хабарництво – найпоширеніша форма корупційної винагороди, безсумнівно, вона не єдина, як уже показали деякі з наведених вище прикладів. Дані методично коректних досліджень, проведених в Україні та ряді пострадянських держав, демонструють, що майже половина випадків корупції викладачів під час сесій не пов'язані з безпосереднім отриманням ними неправомірних вигід. Наприклад, дослідження в Азербайджані показало, що менше половини (48%) студентів, що покладаються на корупцію під час екзаменаційних сесій, фактично дають хабарі викладачам. Більшість використовують так званий *таши*, або зв'язки – аналог радянського

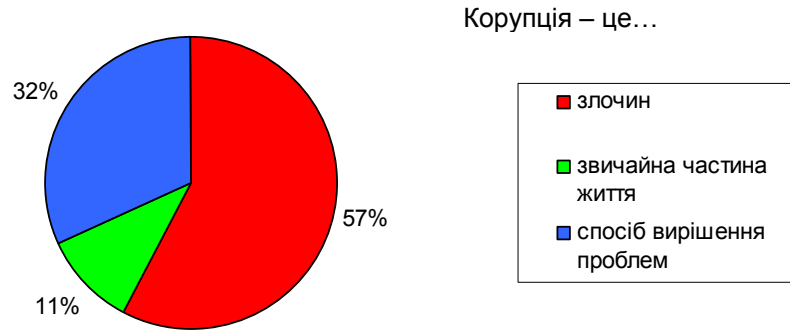
блату¹⁶, коли про результати екзаменів домовляються інші особи (декани та інші представники адміністрації, посадовці за межами навчального закладу, родичі, знайомі тощо), використовуючи наявні в них засоби впливу на викладачів. Дійсно, антропологічні дослідження пострадянського періоду показують, що хабарництво та використання особистих зв'язків часто мають складний характер застосовування¹⁷. Результати глибинних інтерв'ю дають підстави для припущення, що аналогічна ситуація існує й в Україні.

До 2008 року приймальні комісії закладів вищої освіти могли відбирати абітурієнтів на умовах загального конкурсу, поза конкурсом або на умовах спеціального конкурсного відбору для окремих груп абітурієнтів. Тобто оцінкам, отриманим на випускних екзаменах у школі та на вступних іспитах вузу зі спеціальності, приділялася значна увага.

Абітурієнти, які вдаються до корупції при вступі, мають незаслужені переваги, а ті, що протистоять їй, стикаються зі значними труднощами¹⁸. Ймовірно, через це ті, кого приймають до вузів, відчутно толерантніше ставляться до корупції. 35% сучасних випускників шкіл твердо переконані, що для вступу до вищого навчального закладу жодна форма корупції не виправдана, проте лише 29% студентів першого чи другого року навчання в вузі продовжують у це вірити¹⁹.

Узагалі в студентському середовищі корупція є в цілому прийнятною. У нашому опитуванні 32% респондентів із числа студентів вузів прагматично сприймають корупцію як шлях до вирішення проблем. 11% навіть пішли далі й погодились, що корупція є звичайною складовою життя (Малюнок 1)²⁰. Толерантність у ставленні до корупції у вищій освіті навіть зростає. Між 2008 та 2009 роками відсоток тих, хто готовий виправдовувати корупцію тому, що «інші теж так роблять», збільшився з 31% до 37% серед випускників шкіл та з 32% до 39% – серед їхніх батьків. Чимало українців обирають таку, «як усі», позицію як засіб психологічного захисту та виправдання своєї участі в корупції²¹.

Мал. 1 - СПРИЙНЯТТЯ ПРИРОДИ КОРУПЦІЇ У ВИЩІЙ ОСВІТІ ²²

Останньою ініціативою з боротьби проти корупції у вищій освіті стало впровадження системи зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), покликаної сприяти забезпеченню більш чесного і неупередженого процесу вступу до українських вузів. Починаючи з 2008 року, вузи враховують результати зовнішнього незалежного оцінювання, що проводиться Українським центром оцінювання якості освіти (УЦОЯО). Для встановлених категорій населення, що входять до пільгових груп або мають певні відзнаки, діє альтернативна або гібридна процедура приймання. При вступі на спеціалізовані програми також застосовуються інші процедури або діють додаткові критерії.

Результатів упровадження програми ЗНО ще не видно. Рівень посади, яка дозволяє впливати на зміни у вступних балах, піднявся. Це може означати, що кількість хабарів знизиться, а їхній розмір зросте, але такого наслідку поки ще не задокументовано. При цьому вже зрозуміло, що введення ЗНО породило нові форми зловживань, зокрема підроблення документів, щоб потрапити до особливої категорії абітурієнтів-інвалідів, сиріт і чорнобильців та отримати пільги, передбачені для них. Ці та інші категорії мають пріоритетне право і привілеї при вступі до вузів. Отже, корупція, як здається, перейшла у сферу отримання необхідних довідок, що підтверджують привілейований статус: хабарі йдуть чиновникам, уповноваженим видавати такі довідки, та членам приймальних комісій, які заплющують очі на підозрілі документи або консультують, яким чином можна обійти систему відбору абітурієнтів²³.

На практичному рівні сигнали щодо впливу ЗНО також лишаються різнорідними. Частка тих, хто вважає систему вступу до вузів корумпованою, зросла з 65% у 2008 році до 73% у 2009 серед випускників шкіл та з 68% у 2008 до 79% у 2009 – серед батьків²⁴. У 2009 році більше третини населення (35%) вважало, що введення

ЗНО не вплине на рівень корупції в цій сфері; 32% не змогли відповісти на питання щодо впливу ЗНО; випускники шкіл продовжували показувати низький рівень довіри до системи ЗНО. Позитивним є те, що надзвичайно мала кількість опитаних із числа тих, хто брав участь у ЗНО, повідомила про безпосередній досвід корупції в рамках системи тестування. Отже, загального ефекту від ЗНО у процесі приймання до вузів лишається ще чекати²⁵.

Таким чином, підсумовуючи, доцільно навести список характерних рис поточної системи вищої освіти:

- корупція є системною, інституціоналізованою та вкоріненою;
- корупція має різні форми;
- кожен рівень бюрократичної системи характеризується різними способами винагороди за корупційні послуги, що обмежуються не лише простим хабаром;
- в корупційних схемах діють мережі посередників.

Детальніше ці питання висвітлюються у наступному розділі.

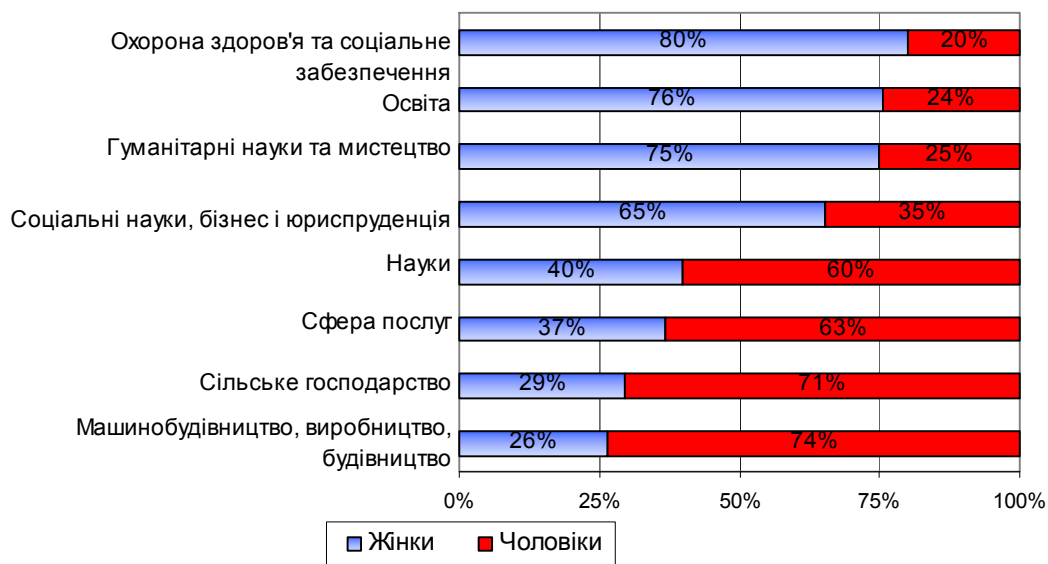
3 ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНІ АСПЕКТИ КОРУПЦІЇ

3.1 Гендер, посада і корупція

У цьому розділі розглянуто різні контексти, в яких чоловіки і жінки переживають корупцію внаслідок того, що, як правило, обіймають різні посади у вищих навчальних закладах.

Хоча жінки становлять близько 55% студентів вузів²⁶, гендерно обумовлені відмінності усе ще відчуються. Найочевиднішим моментом є те, що студентки досі слабо представлені на одних спеціальностях і занадто сконцентровані на інших. Україна дійсно вважається країною з найвищим рівнем гендерної сегрегації у системі освіти порівняно з іншими європейськими країнами²⁷. Вищий рівень горизонтального гендерного розподілу пов'язується з вищим рівнем професійної сегрегації трудових ресурсів²⁸.

Мал. 2 - ГЕНДЕРНИЙ РОЗПОДІЛ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ В 2009 РОЦІ²⁹

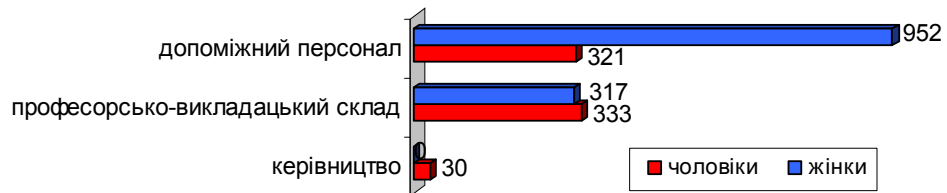
Гендерні відмінності також очевидні і в системі керівництва вищими навчальними закладами. Корупція в освіті має місце в контексті, коли чоловіки домінують на керівних посадах вузів, а жінки сконцентровані на рівні викладацького складу та допоміжного

персоналу. Рівні, що займають представники різних статей у вертикалі посад академічних закладів, обумовлюють відмінності в їхньому досвіді корупції.

Гендерний розподіл працівників закладів вищої освіти

Аналіз гендерної статистики одного з українських юридичних вузів – Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого – дає типовий приклад кореляції між рангом та статтю співробітника. Отже: кількість чоловіків у цьому закладі коливається від 25% серед навчально-допоміжного та обслуговуючого персоналу вузу, становить 51% у професорсько-викладацькому складі та 100% у вищому академічному керівництві (Малюнок 3). Це дозволяє нам умовно назвати ці рівні «жіночим», «суміжним» та «чоловічим». Концентрація чоловіків у керівництві, а жінок – на нижньому рівні є типовою для більшості навчальних закладів. Гендерне співвідношення на суміжному рівні може коливатися залежно від спеціалізації вузу.³⁰

Мал. 3 - ГЕНДЕРНИЙ РОЗПОДІЛ ПОСАД У СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЮРИДИЧНОЇ АКАДЕМІЇ ІМ. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Гендерні відмінності в структурі вузів потенційно мають декілька пояснень, але одним із суттєвих факторів, що обумовлюють такий гендерний дисбаланс, є стереотипне сприйняття соціальних ролей і соціальних статусів. У ситуації вибору між чоловіком і жінкою на керівну посаду у ВНЗ – в силу специфічних гендерних стереотипів – з більшою часткою вірогідності потрапить чоловік. За даними Українського інституту соціологічних досліджень, щодо обох статей у свідомості вкорінені стереотипи патріархального характеру, які гальмують залучення жінок до ділової та професійної сфер. Наприклад, лідерські якості, на думку 26% чоловіків і жінок, більше властиві образу «справжнього чоловіка». Лише 5% опитаних чоловіків та 8% жінок вважають, що «ідеальна жінка» може виступати в ролі лідера. Крім того, вважається, що керівні посади передбачають більше навантаження і, отже, несумісні з завданнями

виховання дітей та ведення домогосподарства, що, як правило, лежать на жінках³¹.

На погляд як чоловіків, так і жінок, що взяли участь в інтерв'ю, жінки відчують більший опір у питаннях доступу до вищих академічних, адміністративних та керівних посад в вузах. Так, за даними глибинних інтерв'ю, чоловікам, щоб отримати підвищення у вузі, достатньо мати відповідний науковий ступінь та впливові зв'язки. Жінки, навпаки, вказують на те, що отримання підвищення вимагає не лише ступеня та зв'язків, а й супроводжується даванням різних форм хабара (гроші, повернення частини грошей з отриманих прибутків, цінні подарунки, сексуальні послуги)³².

Корупційні практики та можливості для корупції на різних рівнях вертикалі вузів

Види корупційних практик залежать від рівня посади учасника. Кожний щабель посад, як правило, бере участь у конкретному виді корупційних операцій, для якого характерні специфічні цілі або «предмети обміну». Гендерний дисбаланс в організаційній вертикалі навчального закладу, отже, означає, що представники різних статей, як правило, мають різні можливості та доступ до різних видів корупційного обміну.

Щоб краще зрозуміти відмінності в корупційних практиках чоловіків і жінок, доцільно навести категорії корупційних практик, що існують на різних рівнях. У Таблиці 1 наведені найпоширеніші форми корупційних практик за рівнями посад у вертикалі навчальних закладів, а також проілюстрована складна система задіяних посередників.

Таблиця 1. НАЙПОШИРЕНІШІ КОРУПЦІЙНІ МОДЕЛІ

Сфера	Предмет корупційного обміну	Предмет корупційного платежу	Джерело замовлення послуги	Посада виконавця корупційної послуги
Вступ до ВНЗ	Приймання документів з фальшивими довідками пільгових категорій	Гроші	Батьки, впливові знайомі	Голови приймальних комісій
Навчання студентів	Лояльне ставлення чи позитивна оцінка за іспит, залік, модуль, курсову, контрольну роботу	Гроші, подарунки, послуги	Студенти та їхні посередники	Викладачі
		Блат	Студенти та батьки	
		Колегіальні відносини	Інші викладачі	
	Підготовка курсових, лабораторних, контрольних, дипломних робіт тощо	Відносини підлеглих (адмін. тиск)	Керівництво ВНЗ (декани, заступники деканів, завідувачі кафедр та заступники зав. кафедр)	Викладачі, допоміжний персонал
	Фальшиві залікові книжки, довідки та дипломи про вищу освіту, рекомендації та доступ до інших пільг (напр. місце в гуртожитку)	Гроші, подарунки, послуги, блат	Студенти, їхні батьки чи впливові знайомі або родичі, посередники з викладацького складу	Деканати та інші структурні підрозділи
Аспірантура і докторантура	Місце в аспірантурі або докторантурі	Гроші, цінні подарунки, блат, послуги, адміністративний тиск	Впливові родичі або знайомі здобувача	Проректор з наукової роботи, завідувачі кафедр
	Кандидатські іспити	Гроші, цінні подарунки, блат, послуги, адміністративний тиск	Аспірант, староста групи	Завідувачі та професори кафедр
	Підготовка автореферату до друку, документів до подання до Вченої ради, засідання Вченої ради	Гроші, цінні подарунки, блат, послуги	Аспірант, докторант	Вчений секретар, завідувач кафедри, члени Вченої ради
	Працевлаштування нових співробітників, підвищення посади, відпустки, відрядження	Гроші, цінні подарунки, блат, послуги	Співробітники ВНЗ, їхні представники в особі впливових родичів та знайомих	Завідувачі кафедр, проректори
Господарська діяльність, матеріально-технічне оснащення	Лояльність до певних компаній чи банків	Гроші, блат, адміністративний тиск	Представники керівництва банків, будівельних компаній, виробничих та торговельних фірм	Ректор

Серед більш конкретних прикладів корупційних практик на різних щаблях закладів освіти, зокрема, такі:

– Керівний склад приймальних комісій

Батьки та їхні впливові знайомі звертаються до голів приймальних комісій, які за статистикою є переважно чоловіками, з метою чинення впливу на рішення про приймання до вузів.

– Керівний склад ректорату

Комерційна діяльність вузів дає можливості для ряду корупційних схем, як правило пов'язаних із закупівлею товарів та послуг, як-от будівництво та ремонт академічних приміщень або закупівля програмного забезпечення.

– Адміністративний персонал деканатів та подібних підрозділів

До адміністративного персоналу деканатів та інших подібних служб звертаються з пропозиціями грошей, подарунків та інших видів винагороди з метою отримання фальшивих виписок, довідок про проходження навчання та дипломів про здобуття освіти. Цей вид корупції в адміністративних органах академічних установ є особливо складним та потаємним. У 2009 році Державна служба боротьби з економічною злочинністю МВС України повідомила лише про шість випадків незаконної видачі дипломів про вищу освіту попри те, що реальна поширеність такого типу операцій, як вважається, є набагато вищою.

– Інші категорії персоналу

В умовах великих закладів вищої освіти канали зв'язку більш формалізовані та ізольовані. Як уже зазначалось, там виникає організована мережа співробітників навчально-допоміжного персоналу, який виконує посередницьку функцію у корупційних операціях за стабільний прибуток, що в багатьох випадках може сягати половини розміру хабара. Отже, формується складна система обміну послугами й люб'язностями та налагоджена мережа посередників з числа допоміжного персоналу, до яких входять методисти, лаборанти, секретарі, працівники відділів кадрів, деканатів та реєстратури, навіть бібліотекарі. Завдяки такій системі викладачам не потрібно безпосередньо контактувати зі студентами, що бажають вирішити якусь проблему за гроші. Зокрема, серед завідувачів кабінетів та лаборантів поширена практика виступати

посередниками при продажу добрих оцінок за тести, контрольні, лабораторні, курсові та дипломні роботи. Такі посередницькі посади допоміжного персоналу часто обіймають жінки³³.

Інший приклад, коли студенти звертаються до посередників із числа персоналу, щоб скласти сесію, не з'являючись на контрольних, заліках та іспитах. За певні комісійні посередник через свої особисті канали домовляється з кожним викладачем. Кількість студентів, що користуються такою системою дозволеного абсентеїзму, може доходити до десятків осіб на методиста та декількох сотень – коли йдеться про методиста заочного факультету. Обіг корупційних коштів за одну сесію може сягати сотень тисяч доларів, набагато перевищуючи офіційні зарплати³⁴.

Слід визнати, проте, що практика посередництва властива не лише навчально-допоміжному персоналу. Посередництво також поширене і серед викладачів. У цьому контексті викладач звертається «з проханням» до іншого викладача, причому домовленість має безгрошову форму. Відмова у допомозі вважається дещо неетичною. Подібні прохання отримують також декани та їхні заступники, які, зловживаючи посадовим становищем, у свою чергу тиснуть на викладачів. Підкуп таких чиновників коштує дорого. ДСБЕЗ Донецького міськуправління міліції було нещодавно притягнуто до кримінальної відповідальності заступника декана юридичного факультету одного з вузів Донецька, який, серед іншого, отримав 500 доларів США від чоловіка студентки за гарантовано успішне складення двох сесій із правом не з'являтися в аудиторіях, у тому числі й на іспитах³⁵.

– Професорсько-викладацький склад

Щоб успішно скласти екзаменаційну сесію, застосовується цілий діапазон тактик. Викладачам дають хабарі за суб'єктивізм під час іспиту чи заліку або за оцінювання студента за його відсутності. Характер обміну може бути різним залежно від мотивів учасників, того, хто замовляє послугу, форми хабара (гроші, подарунки або просто «послуга» через особисті зв'язки) та кількості учасників (наприклад, оптові (від групи студентів) та індивідуальні).

Висновки

- Корупція у вищій освіті є гендерно обумовленою, одна з причин чого полягає в тому, що жінки і чоловіки обіймають різні рівні посад у вертикалі вузів.

- Чоловіки сконцентровані на рівні керівництва і, отже, мають кращі можливості для корупційних практик, що панують серед високопосадовців. Переважна більшість жінок, навпаки, сконцентрована на нижніх рівнях посад вертикалі (рівень навчально-допоміжного персоналу) і, отже, зазвичай бере участь у менш значних корупційних угодах. Вони також частіше виступають у ролі посередників між студентами та керівництвом.
- На рівні професорсько-викладацького складу розподіл між жінками і чоловіками є приблизно однаковим. Отже, до певної міри, порівняти поведінку та психологічні риси жінок і чоловіків легше на цьому рівні. Це питання висвітлюється нижче.

3.2 Гендерні відмінності у корупційній поведінці

Корупцію в сфері освіти можна розділити на дві категорії: корупція за безпосередньої участі студентів та корупція, що має на них опосередкований вплив³⁶. До першої входять хабарництво при вступі або за отримання добрих оцінок, а також такі протиправні послуги, як надання місця в гуртожитку або видача довідки про проходження навчання. До другої категорії входять внутрішні фінансові зловживання адміністрацій вузів.

Цей розділ розглядає питання корупції на рівні студентів та професорсько-викладацького складу – сфери корупції, що безпосередньо стосується основної функції вищої освіти – академічної. Тут можна стверджувати, що цей вид корупції найглибше впливає на студентів: яким чином їх готують для участі в суспільному житті та який тип поведінки виховують у майбутніх українських лідерах. Саме в цьому полягає найбільша різниця між корупцією в освіті та корупцією в інших секторах державного життя³⁷.

У розділі вивчаються потенційні розбіжності між корупційними практиками чоловіків і жінок та уявленнями щодо характерних для них корупційних практик. Враховуючи, що корупційну поведінку надзвичайно важко спостерігати безпосередньо, респондентів запитували про їхню поведінку та погляди, зокрема їхнє сприйняття розбіжностей у корупційній поведінці жінок і чоловіків.

Незважаючи на спроби, що робились останніми роками, встановити зв'язок між статтю і корупцією, опубліковані дані не підтверджують,

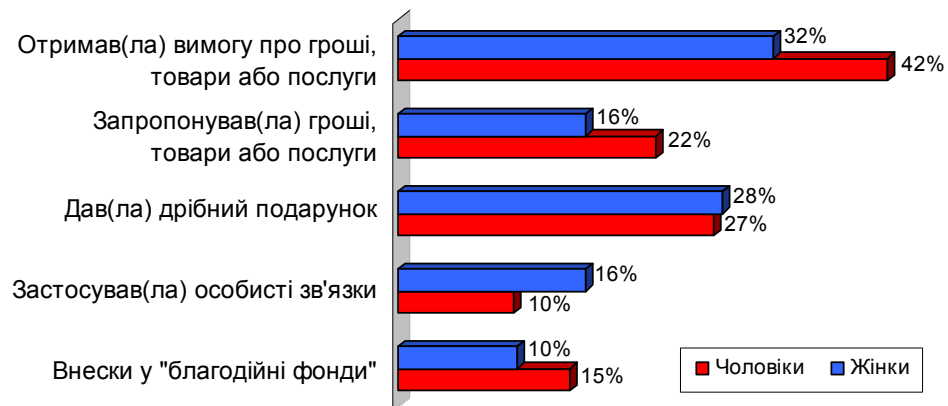
що жінки менше, ніж чоловіки, схильні до корупції³⁸. Проте було доведено, що ставлення жінок залежить від країни проживання. За даними одного з досліджень, попри те, що стать значної ролі у ставленні до корупції не відіграє в усіх чотирьох країнах, де проводилось дослідження (Австралія, Індія, Індонезія та Сінгапур), австралійські жінки менш толерантні до корупції, ніж чоловіки³⁹. Цей приклад підкреслює, наскільки важливим є розуміння конкретної ситуації в країні, що аналізується.

Варіації у типах корупційної поведінки за статевою належністю

З 2 тис. 27 респондентів, що взяли участь у загальнонаціональному опитуванні, 386 повідомили, що стикались із випадками корупції в освітньому секторі за останній рік, при цьому учасники мали уточнити, що саме сталося. У повідомленнях спостерігалися значні відмінності між описаною поведінкою чоловіків і жінок.

Порівняно з 16% жінок, 22% чоловіків, що брали участь у корупційних операціях в освітньому секторі, повідомили, що пропонували посадовим особам гроші, товари або послуги протягом попереднього року. Порівняно з 10% жінок, 15% чоловіків-учасників корупційних угод у сфері освіти зазначили, що робили внески до «благодійних фондів», які нібито працюють на користь навчального закладу, де респонденти намагались отримати послугу. Отже, як здається, чоловіки частіше пропонують хабарі.

Мал. 4 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: ТИПИ КОРУПЦІЇ, ЩО МАЮТ МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ СЕКТОРІ (ОБРАТИ ВСІ МОЖЛИВІ ВІДПОВІДІ)

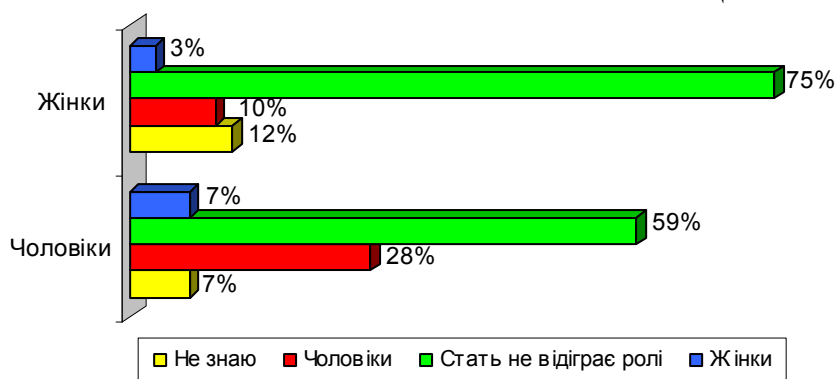

Під час глибинних інтерв'ю в харківських вузах респондентів також просили розповісти про свої думки щодо розбіжностей у поведінці жінок і чоловіків. Їхні висловлювання проливають світло як на те, яким чином ці розбіжності проявляються на практиці, так і на

соціальні очікування та погляди навколо питання гендеру і корупції. При аналізі цього матеріалу слід пам'ятати, що відповіді не є точним відображенням особистого досвіду, гендерно обумовлених стереотипів та даних вторинних джерел, а комбінацією всього зазначеного.

Отже, з урахуванням цього зауваження, більшість опитаних жінок і чоловіків (75% жінок порівняно з 59% чоловіків) не вважає, що представники одної статі беруть активнішу участь у корупції, ніж представники іншої. Значно більша кількість чоловіків, проте, вважає, що чоловіки частіше беруть участь у корупційних справах (28% чоловіків порівняно з 10% жінок).

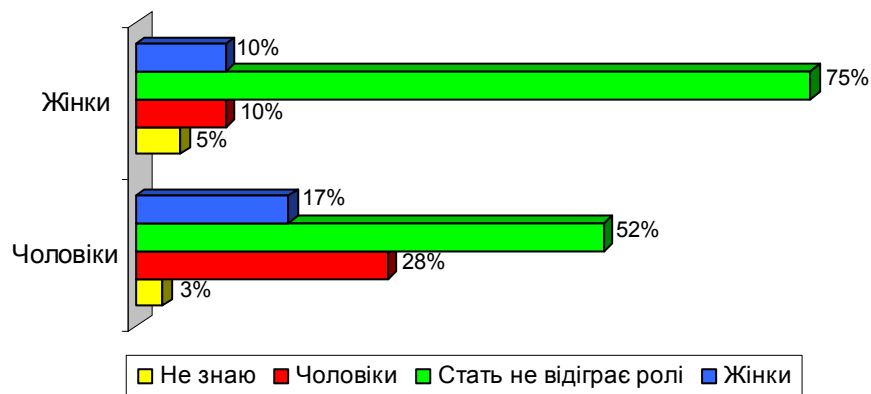
Мал. 5 - ХТО ЧАСТІШЕ БЕРЕ УЧАСТЬ У КОРУПЦІЇ?

Хабарництво

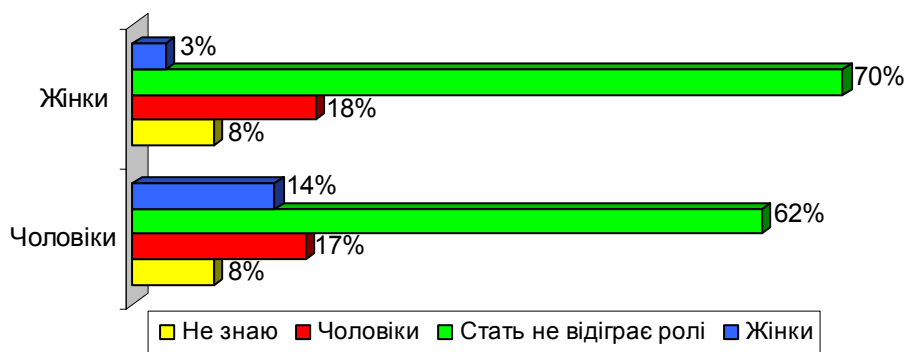
Щодо того, хто частіше дає хабарі, то переважна більшість респондентів глибоких інтерв'ю, зокрема жінки, наполягає на тому, що стать не відіграє тут значної ролі. Чоловіки при цьому значно частіше думають, що чоловіки дають хабарі частіше, ніж жінки.

Мал. 6 - ХТО ЧАСТІШЕ ДАС ХАБАРИ?

Коли ж мова йде про те, хто частіше бере гроші, то більшість опитаних вважає, що стать також ролі не відіграє. З тих, хто так не вважає, значна кількість як жінок, так і чоловіків схильна вважати чоловіків більш корумпованими (18% і 17% опитаних відповідно). Більшість тих, хто вважає, що брати гроші більше схильні жінки, – це чоловіки.

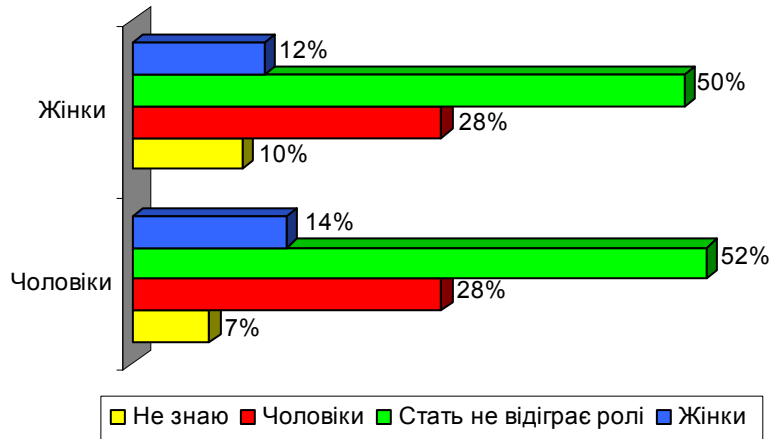
Мал. 7 - ХТО ЧАСТІШЕ БЕРЕ ХАБАРИ?

Вимагання

Практика здирництва (вимагання грошей) оцінюється чоловіками і жінками однаково: половина респондентів вважає, що стать не впливає на схильність до здирництва. Третина вірить, що вимагання хабара притаманне чоловіками, 10% – жінкам.

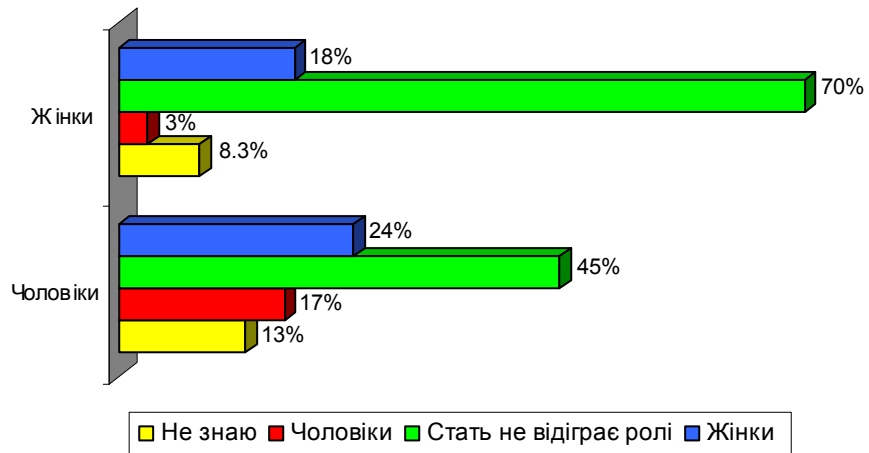
Мал. 8 - ХТО ЧАСТІШЕ ВИМАГАЄ ХАБАРИ?

Використання особистих контактів

70% жінок та 45% чоловіків вважають, що стать не відіграє ніякої ролі при використанні особистих зв'язків. Ті, хто допускає, що стать усе ж має значення, як правило, вважають, що практика використання особистих зв'язків більше притаманна жінкам. На погляд практично всіх жінок, використання зв'язків не є чоловічою справою.

Мал. 9 - ХТО ЧАСТІШЕ ВИКОРИСТОВУЄ ОСОБИСТІ КОНТАКТИ?

Цей погляд підтверджують результати загальнонаціонального опитування громадської думки, згідно з якими 16% жінок, які мали справи з корупцією в сфері освіти, порівняно лише з 10% чоловіків, зазначили, що використовували особисті контакти.⁴⁰

Висновки

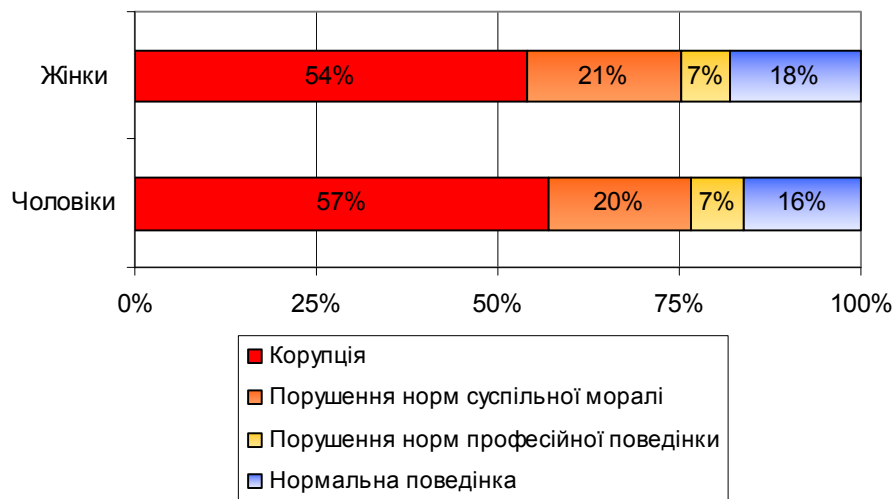
- Більшість опитаних жінок і чоловіків не вважають, що стать впливає на схильність до корупції.
- При цьому панує переконання, що чоловіки частіше вимагають гроші та беруть хабарі. Дійсно, як визначено, чоловіки дещо частіше пропонують гроші, товари та послуги в галузі освіти і більш схильні робити благодійні внески до «фондів», нібито створених на користь навчальних закладів, де вони намагаються отримати послуги.
- Одночасно вважається, що жінки частіше зловживають особистими контактами. Цей погляд ґрунтується на повідомленнях самих жінок. Жінки, що стикались із корупцією в сфері освіти, дещо частіше повідомляли про використання особистих контактів, ніж чоловіки.

3.3 Вплив гендеру на шляхи залучення студентів і викладачів до корупції

В усьому світі жінки вказують, що відчувають поширеність корупції більше, ніж чоловіки. Згідно з виданням «Глобальний барометр корупції» організації «Трансперенсі Інтернешнл», жінки в світі частіше вважають державні інституції «дуже корумпованими» або «надзвичайно корумпованими» та погоджуються, що корупція має сильний вплив на їхнє життя. Слід зауважити, що серед 13 інституцій, що аналізувались, така різниця найпомітніша в сфері освіти.⁴¹

Крім того, в українському контексті є принаймні один показник, який вказує на те, що впевненість жінок у більш високому рівні корупції не можна пояснити лише ширшим розумінням поняття корупції. За результатами загальнонаціонального опитування з'ясувалось, що на запитання про те, чи гіпотетична плата або подарунки викладачам перед іспитом становить корупцію, жінки не частіше, ніж чоловіки, оцінюють ситуацію як корупційну. Більше того, вони бачать в ній корупцію навіть дещо рідше.

Мал. 10 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: НАДАННЯ ГРОШЕЙ І ЦІННИХ ПОДАРУНКІВ ВИКЛАДАЧАМ ПЕРЕД ІСПИТАМИ - ЦЕ

Отже, той факт, що жінки відчують більший рівень корупції, може, навпаки, говорити про те, що жінки більше стикаються з корупцією, ніж чоловіки, – питання, яке потребує подальшого вивчення.

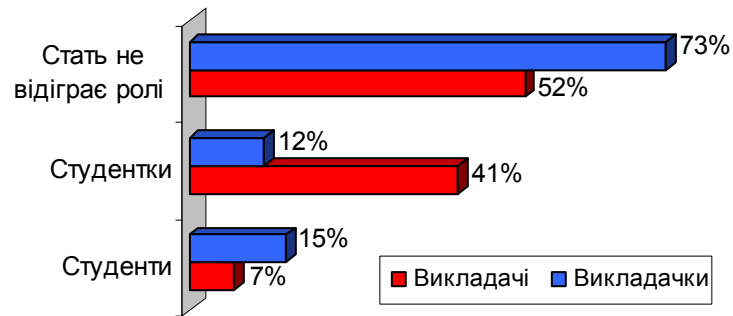
Ставлення до корупції серед студентів чоловічої та жіночої статі

Доцільно розглянути корупційні практики як з погляду студентів, так і з погляду викладачів. У студентів і викладачів, зокрема, різні можливості та мотиви ініціювати корупційні угоди (операції). Громадяни, що стикалися з випадками корупції в сфері освіти, зазначають, що у третині випадків вони самі пропонували (гроші, товари або послуги), а в решті випадків вимоги надходили від працівників освіти. Ця цифра незначно залежить від статевої належності респондента. За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології, пропозиція хабара надходить від викладачів у 44% випадків, від студентів – у 32% та від посередників – у 13% випадків⁴².

Враховуючи, що викладачі частіше ініціюють корупційні відносини, виникає запитання, чи вони віддають перевагу якійсь одній статі. Більшість опитаних вважає, що стать студента, який складає іспит, не впливає на ставлення екзаменатора. Чоловіки, проте, набагато менше в цьому впевнені. З цим погоджується лише 52% чоловіків, а 41% вважає, що жінки мають більше шансів на лояльніше ставлення з боку викладачів. Якщо чоловіки частіше вважають, що до студенток

викладачі ставляться більш прихильно, то на погляд жінок, з більшим розумінням ставляться швидше до чоловіків. Отже, значна кількість чоловіків і жінок вважають, що викладачі більш доброзичливі до представників протилежної статі.

Мал. 11 - ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ЯКОЇ СТАТІ ВИКЛАДАЧІ СТАВЛЯТЬСЯ ПОБЛАЖЛИВІШЕ ПРИ ОЦІНЮВАННІ ІСПИТУ?

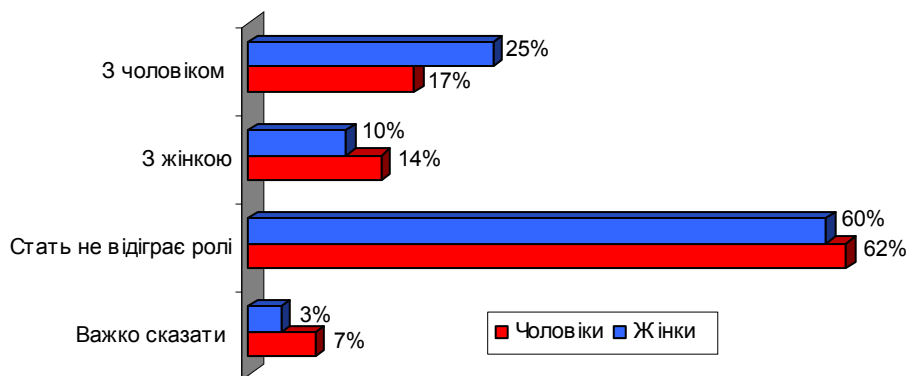

Значна частина викладачів вважає, що стать студента не має суттєвого впливу на рішення про те, сприяти чи відмовити у послугі. Проте, знов-таки, жінки більше вірять у це, ніж чоловіки (60% порівняно лише з 48% відповідно).

Ставлення до викладачів жіночої або чоловічої статі

Щоб з'ясувати відмінності у ставленні до викладачів жіночої або чоловічої статі, респондентів запитали, з представниками якої статі їм легше домовитися при вирішенні проблем у сфері вищої освіти. Близько 60% респондентів відповіли, що стать не відіграє відчутної ролі. Серед тих, хто вважає, що стать усе ж має значення, більшість вважає, що з чоловіком домовитися легше. Як пояснив один з опитуваних, тут панує переконання, що «реакцію жінки складно передбачити. Дуже багато залежить від її настрою».

Мал. 12 - З КИМ ЛЕГШЕ ДОМОВИТИСЯ, КОЛИ ПОТРІБНО ВИРШИТИ ПРОБЛЕМУ В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ?

Глибинні інтерв'ю показали, що коли респонденти мають обирати між представниками різної статі, щоб домовитися про корупційну угоду, вважається, що домовитися з викладачем чоловічої статі легше, ніж із жінкою. Домовленості зі студентами чоловічої статі також мають кращі шанси досягти корупційної угоди, ніж зі студентками.

Висновки

- Принаймні в одному аспекті жінки і чоловіки поділяють погляди щодо того, що становить корупцію. Передача грошей та цінних подарунків викладачеві перед екзаменом дві третини як чоловіків, так і жінок вважають корупцією.
- За інших рівних умов респонденти погоджуються, що досягти корупційної угоди з чоловіком легше, ніж із жінкою. Отже, можна вважати, що в корупційних угодах чоловікам віддають перевагу перед жінками, тим самим усуваючи жінок від участі в процесі.

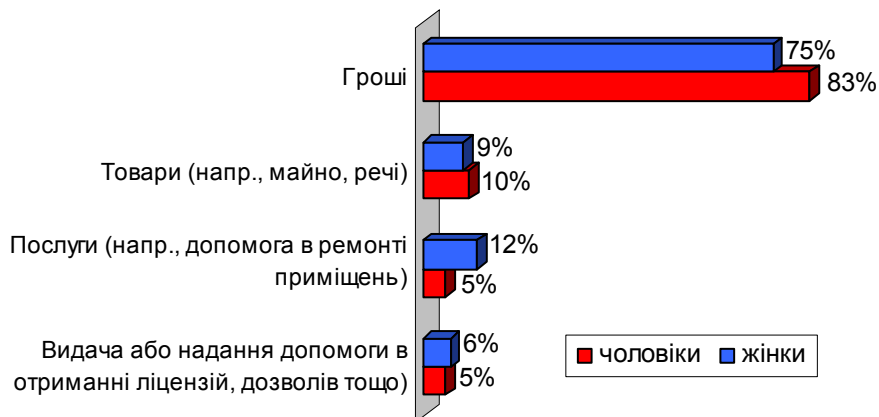
3.4 Форма та розміри корупційної винагороди

До «предметів» корупційної угоди у сфері вищої освіти можуть входити добрі оцінки, складення іспиту, зарахування, допуск до сесії та переведення на «вільний графік». До предметів корупційного платежу входять гроші, товари (подарунки) та послуги.

Чи користуються жінки іншими формами винагороди, ніж чоловіки? За даними загальнонаціонального опитування, респонденти, що брали участь у корупційних угодах у сфері освіти, найчастіше

оплачують послуги грошами. При цьому серед тих, хто все ж надавав послуги працівникам освіти, значно більшу частину становлять жінки, ніж чоловіки.

Мал. 13 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: ПРЕДМЕТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПЛАТИ ПРАЦІВНИКАМ ОСВІТИ

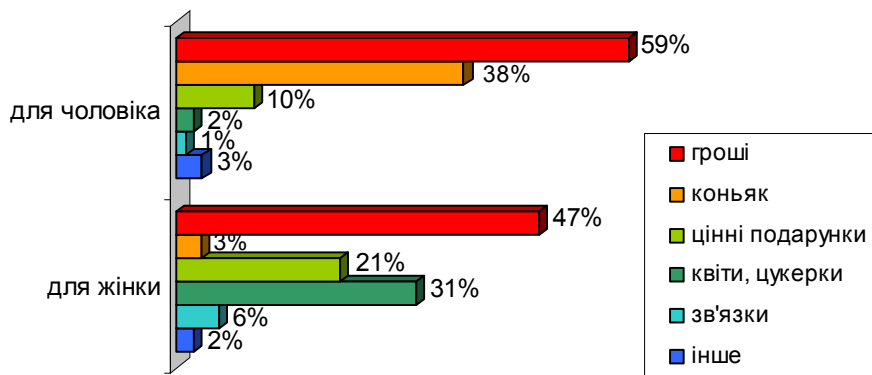

Друге пов'язане з цим питання полягає в тому, чи, як вважається, жінки віддають перевагу більш різноманітним формам корупційних платежів, ніж чоловіки. Наскільки типи винагороди, що пропонують жінкам, відрізняються від тих, що пропонують чоловікам?

Отже, студентів запитали, яким чином вони б «висловили подяку» викладачеві, від якого потрібно отримати послугу. Респонденти могли обирати з декількох варіантів, зокрема: гроші, «цінні подарунки» та категорія незначних подарунків, що типово пропонується викладачам вищої школи в Україні як вияв поваги, тобто квіти й цукерки.

Згідно з відповідями респондентів, гроші є найпопулярнішою формою висловлення подяки як чоловікам, так і жінкам. При цьому тут спостерігається стійка тенденція давати чоловіками гроші. Чоловікам також частіше пропонують коньяк, а жінки частіше отримують квіти і цукерки.

Мал. 14 - ЯКУ ФОРМУ ПОДЯКИ ВИ Б ОБРАЛИ, ЩОБ ПОПРОСИТИ ВИКЛАДАЧА ПРО ПОСЛУГУ? (ОБРАТИ ВСІ МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ)

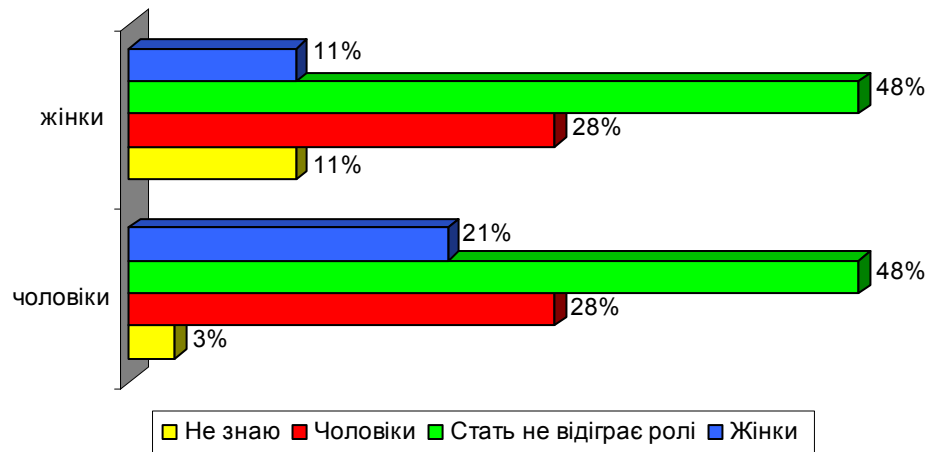

Стенограми фокус-груп дають деякі ключі щодо причин, через які до представників різних статей застосовуються різні стратегії. За висловленням одного з учасників, «жінці складніше запропонувати гроші, вони дуже хвилюються». Інший респондент зауважив, що: «жінки звертають увагу на увагу до них. Так, одна розповідала про свою онуку. Ми на іспит принесли їй красивий комплект дитячого зимового одягу й іграшку. Вона не змогла відмовитися». Ще один зазначив, що «значення мають оформлення букета, сказані слова, щирість, зовнішній вигляд, чемність».

На основі цих відповідей можна висунути гіпотезу, що студенти, яким потрібні корупційні послуги від викладачів жіночої статі, частіше намагаються зав'язати добрі особисті стосунки з викладачем замість того, щоб прямо пропонувати гроші.

Коли йдеться про оплату корупційних послуг, то половина респондентів вважає, що чоловіки і жінки беруть однаково. Третина респондентів переконана, що чоловіки беруть більше. Відсоток тих, хто вважає, що жінки беруть більші суми, вдвічі менший.

Мал. 15 - ХТО БЕРЕ БІЛЬШІ СУМИ ХАБАРІВ?

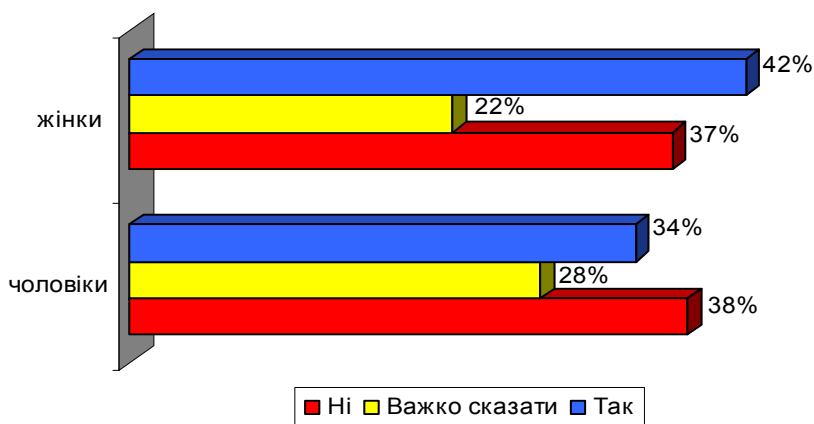
Сексуальні послуги

На думку учасників глибинних інтерв'ю, привабливість і сексуальність відіграють значну роль у питаннях прихильного ставлення з боку викладачів. Зовнішність, відверте вбрання та приємна усмішка швидше справляють позитивне враження на викладачів або чиновників протилежної статі. Не дивно, що дівчата користуються цим фактором частіше, ніж хлопці.

Студентки, що брали участь в одній з фокус-груп, так пояснили стратегії, які застосовуються, щоб скористатися увагою з боку викладача: «Якщо гарно виглядаєш, реакція навіть на слабку відповідь буде позитивною». Інші думають інакше. Так, як зазначила інша учасниця: «Коли я добре вдягалася, у щось краще, ніж інші жінки, все йшло не як слід».

Конкретно питання використання сексуальних послуг як засобу платежу за корупцію жодним чином не вивчалось. Отже, респондентів запитали, наскільки поширений цей феномен на практиці. 42% жінок і 34% чоловіків заявили, що їм відомі випадки, коли сексуальні послуги використовувались як корупційна винагорода. Проте майже стільки ж жінок і чоловіків (приблизно 37%) відповіли, що ніколи не чули про такі випадки. Кожен п'ятий респондент утримався від відповіді.

Мал. 16 - **ЧИ ВІДОМО ВАМ ПРО ВИПАДКИ, КОЛИ СЕКСУАЛЬНІ ПОСЛУГИ ВИКОРИСТОВУВАЛИСЬ ЯК КОРУПЦІЙНА ВИНАГОРОДА?**

Про важливість сексуальних послуг як засобів плати за корупцію йдеться і в інших дослідженнях. Наприклад, за даними тижневика «Дзеркало тижня» львівські соціологи з'ясували, що у 10% випадків предметом корупційного платежу є саме послуги сексуального характеру як з боку дівчат, так і хлопців⁴³.

Висновки

- Гроші лишаються домінантною формою плати як для чоловіків, так і для жінок, причому жінки частіше говорять про оплату у вигляді надання послуг.
- Що стосується ставлення до працівників освіти різних статей, то вважається, що чоловіки більше цінують коньяк, а жінкам частіше пропонують інші подарунки, як правило, меншої вартості.
- Хоча на думку половини респондентів стать не відіграє значної ролі в тому, хто бере більше, третина респондентів вважає, що чоловіки, як правило, беруть більше.
- Загалом, як здається, викладачам чоловічої статі гроші пропонують дещо частіше і платять більше, ніж жінкам.
- Близько 40% респондентів заявляють, що їм відомі випадки використання сексуальних послуг як винагороди за корупцію. Отже, ця форма корупції є досить значною і заслуговує на подальше вивчення.

3.5 Мотиви участі у корупційних діях

Для вивчення мотивів хабарництва громадянам запропонували навести загальні причини, через які дають хабарі.

Найпоширенішою відповіддю було заохочення з боку посадовців, за яким ішла потреба спростити процедуру та традиційний характер хабарів у таких ситуаціях. Відповіді не показали значних відмінностей залежно від статі.

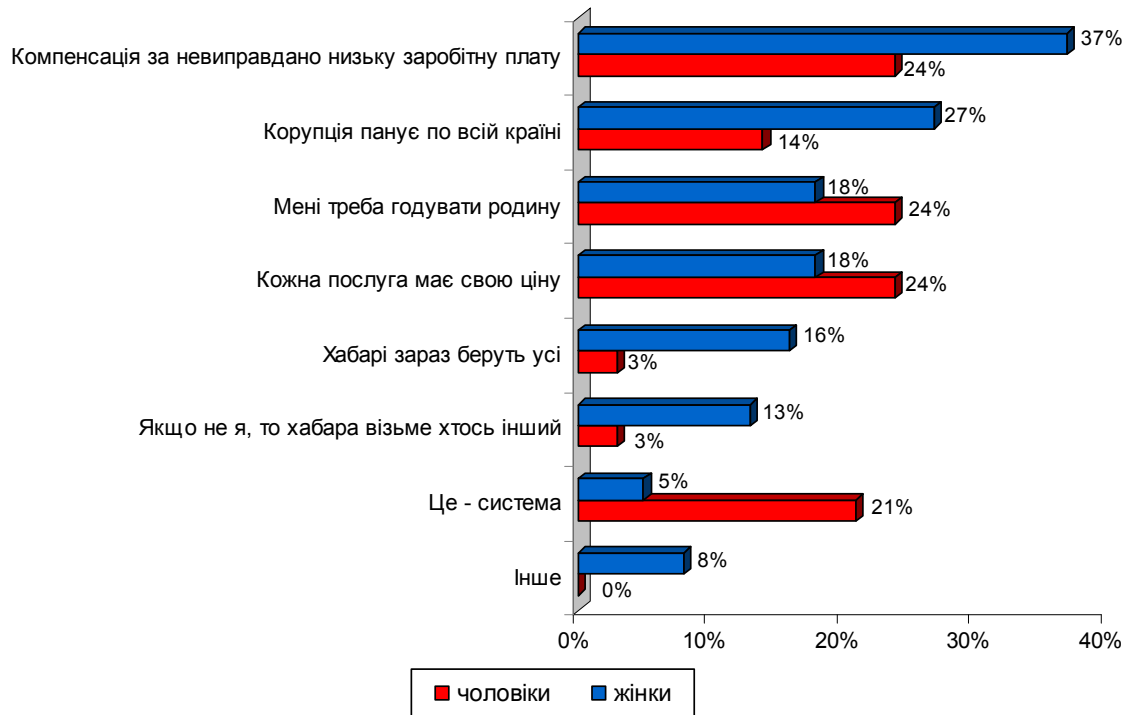
Мал. 17 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: ПРИЧИНИ НАДАННЯ ХАБАРІВ НА ДУМКУ ГРОМАДЯН

Крім того, для з'ясування позицій щодо мотивів отримання хабарів було проведено опитування викладацького складу вищих навчальних закладів. Враховуючи, що особисто респонденти, ймовірно, на практиці не беруть хабарі або можуть перед інтерв'юерами заперечувати, що беруть, мотиви оцінювались опосередковано: респондентів питали про основні мотиви отримання хабарів для жінок і чоловіків загалом. Намагаючись зменшити вплив гендерних стереотипів на відповіді громадян, ми аналізували відповіді чоловіків лише стосовно чоловіків, а жінок – лише стосовно жінок.

Як з'ясувалось, жінки частіше вважають, що заробітна плата є невинуватою низькою і, що корупція панує по всій країні. Для порівняння, чоловіки частіше керуються потребою годувати родину та вважають, що кожна послуга має фіксовану ціну, яку треба платити, а також, що рівень заробітної плати є несправедливо низьким.

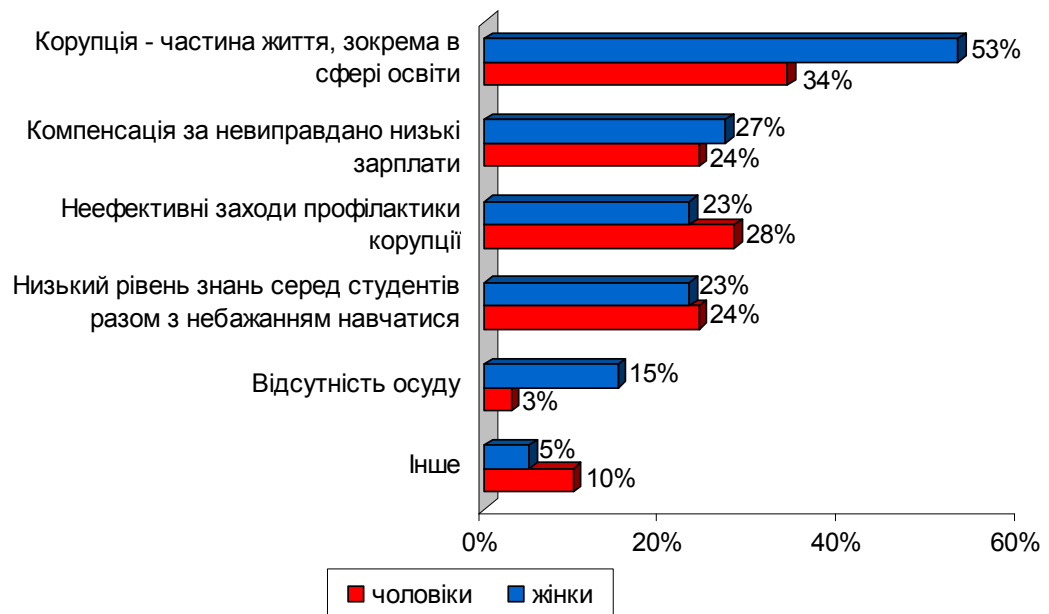
**Мал. 18 - ОСНОВНІ МОТИВИ ОТРИМАННЯ ХАБАРІВ
ДЛЯ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ?**

В якості додаткового методу оцінки мотивів викладачам обох статей запропонували обрати з декількох варіантів відповідей основні, на їхній погляд, причини корупції в сфері вищої освіти в цілому.

Як з'ясувалось, викладачки, відповідно до наведених варіантів, частіше вважають, що корупція є частиною життя в Україні та, що заробітна плата є невиправдано низькою. На погляд чоловіків, корупція є частиною українського життя та результатом неефективності механізмів її попередження.

Мал. 19 - ОСНОВНІ ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ДУМКУ ВИКЛАДАЧІВ (ОБРАТИ ВСІ МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ)

Наведене вище вказує на тенденцію серед жінок, які працюють в системі освіти, частіше відносити корупцію у сфері вищої освіти на рахунок того, що корупція все одно в країні панує всюди. Вони також частіше визнають, що корупція в сфері вищої освіти є просто результатом того, що нею просякло все українське життя.

Висновки

- Загалом, споживачі освітніх послуг обох статей, як правило, називають схожі причини хабарництва в цілому. Найчастіше провину покладають на чиновників, які вимагають або іншим чином ініціюють хабар. Необхідність прощення процедури та переконання, що хабарництво є традиційним у таких ситуаціях, також входять до причин, що наводяться найчастіше.
- Що стосується запитання про причини корупції у вищій освіті на погляд викладачів вищої школи, то, як правило, двома найпоширенішими є відповіді, що просто корупція є повсюдною, та, що заробітна плата є несправедливо низькою.
- При цьому, значно більше викладачок, ніж викладачів, вважають, що повсюдність корупції в країні пояснює корупцію в сфері вищої освіти та є мотивом для отримання хабарів.

3.6 Залучення представників обох статей до антикорупційних ініціатив

Так само, як по-різному чоловіки і жінки сприймають корупцію та беруть участь у ній, можуть відрізнятись й шляхи залучення чоловіків і жінок до боротьби з нею.

Відправний пункт у цьому – розуміння природи та масштабів невдоволення корупцією, яке відчують чоловіки і жінки, що є надзвичайно важливим моментом у боротьбі з нею. Керівникам галузі треба бути здатними оцінити потужність потенційної підтримки з боку студентів і викладачів. Зокрема, якщо певні групи жінок і чоловіків особливо невдоволені корупцією, то ці групи легше, ніж інші, можна залучити до ініціатив, спрямованих проти корупції.

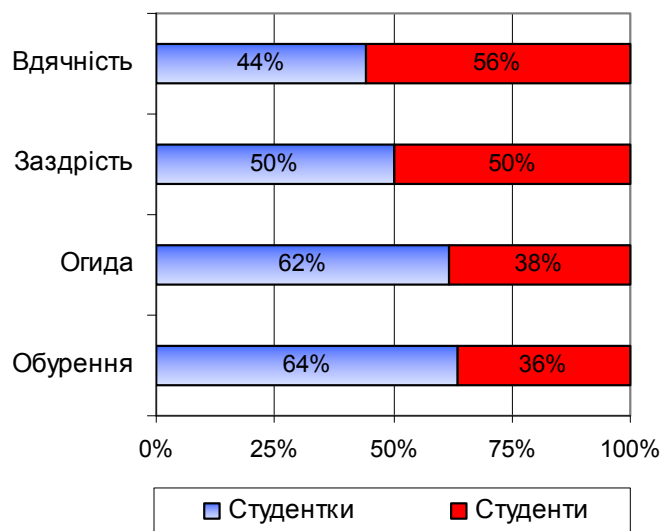
Отже, у розділі розглядається відповідний рівень невдоволення корупцією серед жінок і чоловіків та їхня готовність протистояти їй. Через те, що масштаб невдоволення корупцією не можна виміряти безпосередньо, ми використовували такі непрямі показники:

- емоції в ситуації давання хабара;
- ступінь артикуляції гніву щодо стану корупції в Україні;
- готовність відхилити пропозицію про участь у корупційній операції;
- готовність повідомляти про випадки корупції в органи;
- оптимізм щодо боротьби проти корупції.

Емоційні переживання в ситуації давання хабара

По-перше, ми проаналізували емоційне ставлення студентів до давання хабара. Цей аспект оцінювався опосередковано. Респондентів запитали, що, на їхню думку, відчуває людина, коли вона повинна дати хабара. Порівняно з чоловіками, жінки-респонденти частіше відчувають негативні емоції.

Мал. 20 - НА ВАШ ПОГЛЯД, ЩО ВІДЧУВАЄ ЛЮДИНА, ЯКА МУСИТЬ ДАТИ ХАБАРА?

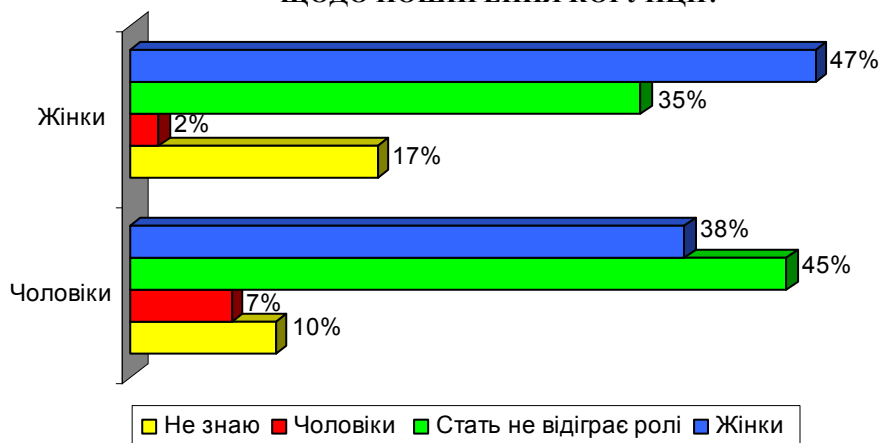

Висловлення обурення корупцією

Респондентів також запитали, хто частіше висловлює обурення корупцією, що квітне в Україні. В цьому питанні враховувалося, що навіть ті, хто бере участь у корупції, можуть відчувати невдоволення ситуацією і вдаватися до неї лише через те, що така поведінка, як їм уявляється, є необхідною.

Якщо більша частина респондентів вважає, що статі не має значення в ситуації висловлення обурення корупцією (45% чоловіків та 35% жінок), переважна частина тих, хто думає, що гендерні відмінності все ж існують, вірить, що жінки роблять це частіше.

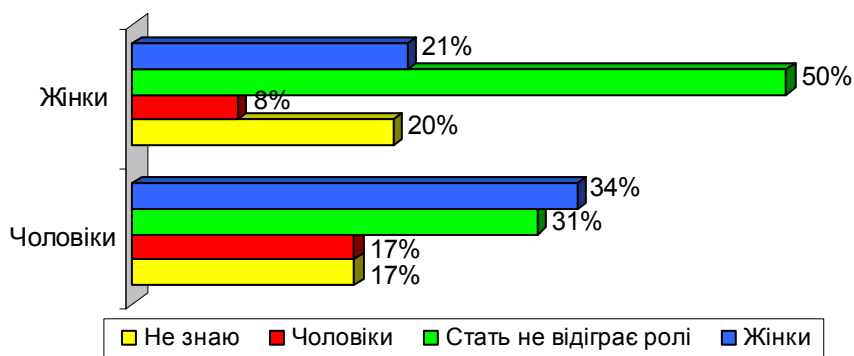
Мал. 21 - ХТО ЧАСТІШЕ АРТИКУЛУЄ СВОЄ ОБУРЕННЯ ЩОДО ПОШИРЕННЯ КОРУПЦІЇ?

Стійкість до корупції

Респондентам також поставили запитання про те, хто частіше відмовляється від участі в корупційних діях як у ролі хабародавця, так і в ролі хабарника. На думку 50% жінок і 31% чоловіків, стать не відіграє відчутної ролі в цьому контексті. 20% респондентів зазначили, що просто не можуть відповісти на це запитання. При цьому 21% жінок і 34% чоловіків вважають, що жінки частіше відмовляються від потенційних корупційних угод.

Мал. 22 - ХТО ЧАСТІШЕ ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ ВІД ХАБАРІВ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ?

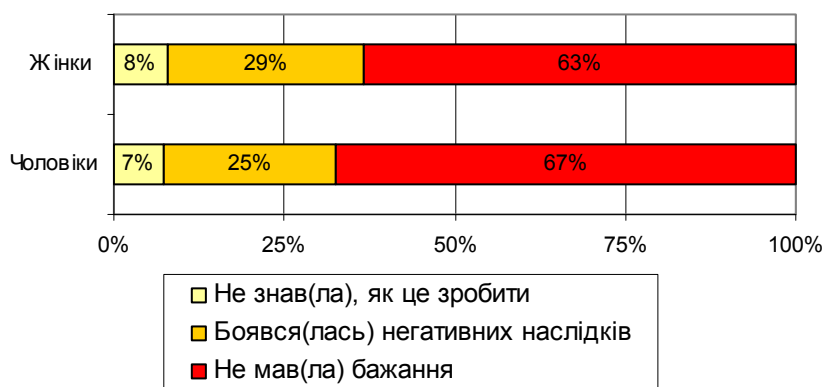

Проте порівняння таких позицій з поведінкою на практиці вказує на протилежне. Порівняно лише з 32% жінок, 41% чоловіків у загальнонаціональному опитуванні, які повідомили про випадки корупції, зазначили, що вони відхиляли пропозиції хабара.

Інформаторство

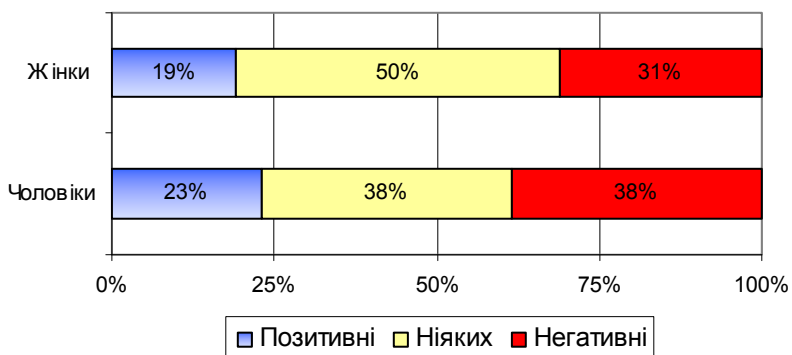
Аналогічно, коли мова зайшла про інформування правоохоронних органів або органів управління державною освітою про випадки корупції, то, порівняно лише з 4% жінок, 7% чоловіків, що взяли участь у загальнонаціональному опитуванні, маючи можливість повідомити про вимагання хабара, зробили це. Пояснюючи причини, через які вони відмовились від можливості заявити про корупцію, жінки частіше вказували на страх перед негативними наслідками.

Мал. 23 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: ПРИЧИНИ НЕ ПОВІДОМЛЯТИ ПРО ВИПАДКИ КОРУПЦІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ

Більше того, жінки-респонденти, які все ж повідомляли про випадки корупції, частіше вказували на те, що їхні скарги не дали ніяких результатів.

Мал. 24 - ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ: НАСЛІДКИ ЗАЯВ ПРО ВИПАДКИ КОРУПЦІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ

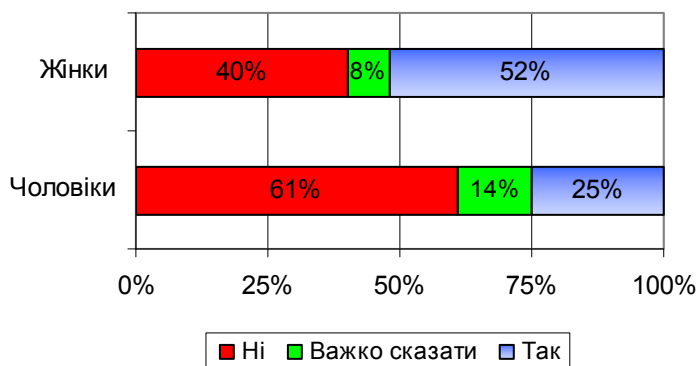

Загалом складається *враження* що жінки краще протистоять корупції. Вони, як видається, більше переймаються негативними наслідками. Крім того, як видається, коли вони все ж повідомляють про випадки корупції, їхні скарги частіше пропускають або ігнорують.

Оптимізм щодо можливостей боротьби проти корупції

Цинічно налаштовані щодо перспектив боротьби з корупцією навряд чи будуть брати участь у такій боротьбі. В цьому плані пануючий цинізм перетворюється на реальність. Отже, респондентів запитали, чи можливо взяти корупцію в Україні під контроль. 52% жінок, порівняно з 25% чоловіків, вважають, що це можливо.

Мал. 25 - ЧИ МОЖЛИВО ВГАМУВАТИ КОРУПЦІЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ?

Висновки

- Жінки частіше відчують негативні емоції, коли дають хабарі, та оптимістичніше налаштовані, коли мова йде про боротьбу проти корупції.
- Вбачається, що жінки краще протистоять корупції. Як вважається, вони частіше, ніж чоловіки, висловлюються проти корупції та відхиляють корупційні пропозиції. На практиці, попри це, менша кількість жінок, ніж чоловіків, відхиляє пропозиції взяти участь у корупційних діях та повідомляє про випадки корупції в органи. Такі розбіжності можна віднести на рахунок сильнішого страху перед негативними наслідками. Ці побоювання на практиці є результатом того, що жінки частіше потерпають від негативних наслідків заяв про випадки корупції.

4 ВИСНОВКИ

Аналіз феномену корупції часто ґрунтується на припущенні, що чоловіки і жінки мають однаковий досвід корупції. Таке припущення вбачається спірним. Наша робота є початком вивчення проблеми розбіжностей між чоловічим і жіночим досвідом корупції, а також відмінностей в поширених уявленнях про те, яким чином чоловіки і жінки беруть участь у цих процесах. Отримані нами дані мають значення не лише для боротьби з корупцією в сфері вищої освіти; вони також дають уявлення про ширший процес розробки національної антикорупційної стратегії та доводять, наскільки важливо враховувати голос жінок у цьому процесі. Конкретні результати, отримані в рамках дослідження, наводяться далі.

- *Респонденти-жінки рідше вважають, що стать впливає на те, яким чином люди беруть участь у корупції.*

Цікаво, що жінки рідше вважають, ніби стать відіграє відчутну роль у тому, як люди беруть участь у корупції (як у кращий, так і в гірший бік). Вони частіше думають, що обидві статі однаково часто дають хабарі; що представники жодної статі не відмовляються використовувати хабар як спосіб вирішення проблем; що представники обох статей однаково часто використовують особисті контакти для отримання незаконних переваг та що викладачі не віддають перевагу представникам якоїсь певної статі при оцінюванні під час іспитів.

Якогось очевидного пояснення цьому феномену немає. Насправді причиною можуть бути різні фактори. Загальний висновок цього, проте, підкреслює дві речі: обмеженість традиційних форм дослідження корупції на основі вивчення особистих уявлень, принаймні коли це стосується порівняльного аналізу поведінки представників різної статі; по-друге, щодо вивчення уявлень про корупцію та досвіду корупції жінок залишається іще багато невідомого або незрозумілого.

- *Жінки часто беруть участь у корупції в якісно інший спосіб, ніж чоловіки.*

Жіночий і чоловічий досвід у жодному разі не є однаковим. Результати емпіричних досліджень вказують, що жінки частіше

використовують особисті контакти для отримання корупційних переваг (порівняно лише з 10% чоловіків, 16% жінок, що брали участь у корупційних угодах у сфері освіти, використовують в процесі особисті контакти). Жінки також частіше надають послуги як плату за корупцію (12% жінок, що брали участь в корупційних угодах у сфері освіти, використовують послуги як форму винагороди, порівняно лише з 5% чоловіків). Більше того, викладачам жіночої статі частіше пропонують негрошові форми віддяки за корупцію, як-от квіти, цукерки та інші подарунки. Результати фокус-груп показали, що так, принаймні частково, відбувається через те, що викладачі жіночої статі, як вважається, швидше віддають перевагу більш витонченому процесу надання послуги або «улещування».

Виходячи з цього, але не перебільшуючи ступінь таких розбіжностей, є підстави вважати, що жіночий досвід корупції може бути досить далеким від обопільно вигідних операцій з хабарами, які вважаються нормою і яким дослідники приділяють найбільшу увагу.

Якщо, за висловлюваннями учасників фокус-груп, корупційні операції з викладачами жіночої статі частіше характеризуються встановленням доброзичливих особистих стосунків, то повний діапазон мотивів такої поведінки може бути набагато складнішим, ніж зазвичай припускається. Наприклад, мотивом викладачок можуть частіше виступати сентименти, пов'язані з поняттям відданості або іншими соціальними зобов'язаннями. З точки зору боротьби з корупцією звичайні рецепти протидії, що ґрунтуються на таких раціональних, утилітарних мотивах, як підвищення заробітної плати⁴⁴, в цьому контексті не спрацьовують.

Результати дослідження також вказують на те, що жінки частіше підтримують тривалі корупційні відносини замість одноразової участі в ситуаціях корупційного обміну. Такі стосунки порушують питання репутації та довіри, які також впливають на мотиви і поведінку учасників. Щоб зрозуміти, що насправді означає використання «особистих зв'язків» та надання «послуг» як винагороди за корупційні дії, а також наскільки ці два моменти взаємопов'язані, потрібно проведення ґрунтовнішого дослідження.

- *Питання надання сексуальних послуг як форми оплати за корупцію усе ще погано зрозуміле та недостатньо вивчене.*

Реакції респондентів як під час особистих, так і сфокусованих групових інтерв'ю вказують на те, що сексуальні послуги як предмет корупційної плати є реальним, але погано зрозумілим феноменом.

42% жінок і 34% чоловіків заявило про те, що їм відомі випадки, коли сексуальні послуги використовуються як винагорода за корупцію. При цьому важливо зазначити, що кожний п'ятий респондент зовсім відмовився відповідати на це запитання.

Це питання заслуговує на окреме вивчення. Абстрактне запитання про «сексуальні послуги» може викликати реакцію збентеження, зневаги або закритості. Для того, щоб вивчити сексуалізовані форми корупції, крім методів, які звичайно використовуються при дослідженні проблеми корупції, необхідні додаткові інструменти. Це дозволить подолати подвійне табу на природу цього питання.

Вивчення того, як саме цей вид корупції проявляється на практиці, та відкриття діалогу з цього питання сприятиме атмосфері більшої відкритості, кращому осмисленню цього типу поведінки, кращому розумінню того, коли це відбувається, як серед високопосадовців, так і серед населення в цілому.

- *Жінкам бракує можливостей чоловіків для отримання переваг від корупції.*

У багатьох своїх формах корупція є соціальним феноменом або, якщо точніше, багатьма соціальними феноменами, що мають місце в контексті відповідних гендерно обумовлених стосунків. Незалежно від того, чи йдеться про хабарництво, вимагання, зловживання особистими контактами, інші протизаконні дії чи, як це часто буває⁴⁵, комбінацію вищезазначеного, вчинки обумовлюються гендерними нормами та очікуваннями. Невигідне становище жінок в інших сферах зумовлює їхнє невигідне становище і в сфері корупції.

Зокрема, статева належність впливає на те, що викладачі можуть вимагати або що їм пропонують. За висловленнями студентів, чоловікам частіше пропонують гроші або коньяк, а жінкам – інші види подарунків, як-от квіти або цукерки, тому що вони «цінують увагу». Коли студентів просять надати в обмін на незаконні переваги якусь послугу, види таких замовлень також залежать від гендерних ролей, які вони, як очікується, мають відігравати. Є опубліковані дані про випадки, коли студентам дають можливість зробити якусь чорну роботу в вузі під час літніх канікул, щоб відробити провалені екзамени або погані оцінки. В одному антропологічному дослідженні наводиться приклад, коли жінка у віддяку прибирала та готувала для родича – впливового чиновника освітньої сфери⁴⁶. Отже, статева належність впливає на типи товарів та послуг, що пропонуються або вимагаються в обмін на незаконні переваги.

Не дивно, що подарунки, які пропонуються жінкам, як правило, меншої вартості, ніж ті, що пропонуються чоловікам, а послуги, які можуть надавати дівчата-студентки, цінуються менше, ніж послуги, що надають хлопці.

Одним з основних недоліків є те, що жінки частіше обіймають нижчі посади у вертикалі закладу. Вони, відповідно, рідше беруть участь у корупції як впливові чиновники або можуть диктувати свої умови. Найчастіше роль жінки зводиться до посередника або куратора корупційної угоди, якому можуть диктувати свої умови викладачі або якого можуть обирати студенти.

- *Жінки рідше отримують корупційні пропозиції.*

За інших рівних умов жінки, через ряд причин, рідше отримують пропозиції взяти участь у корупційній угоді, ніж чоловіки. Панує переконання, що досягти корупційної угоди з жінкою складніше, ніж із чоловіком; що жінки частіше відхиляють пропозиції, пов'язані з корупцією (що насправді не так); що вони частіше висловлюють обурення корупцією та частіше повідомляють про випадки корупції в органи (що, знову ж таки, не зовсім так).

Отже, не дивно, що небагато жінок повідомляють про випадки вимагання грошей, товарів або послуг в освітньому секторі. Таким чином викладачів жіночої статі усувають від можливостей отримати зиск від корупції, які мають чоловіки, а дівчата-студентки мають менше шансів обійти систему, ніж хлопці.

- *Жінки та жіночі об'єднання являють собою потенційно потужну силу для змін.*

З погляду антикорупційної діяльності, досвід тих, хто «поза справами» у корупційній системі, є важливим, адже групи, поставлені діючою системою у не вигідне становище, можуть формувати природні осередки змін.

Слід уточнити: жінки, як з'ясувалося, не менше корумповані. Попри тенденцію вважати, що жінки менше залучені до корупції, більшість респондентів, як правило, відповідають, що представники обох статей задіяні в корупції однаково. Повні масштаби участі жінок в корупції порівняно з чоловіками просто невідомі⁴⁷, особливо в світлі результатів цього дослідження, які показали, що, порівняно з

чоловіками, жінки, як правило, частіше залучаються до інших форм корупції.

На увагу, проте, заслуговують ознаки того, що хоча сьогодні жінки й відчувають, що вимушені брати участь у корупції, вони можуть бути готові активніше їй протистояти, якщо матимуть відповідні стимули.

Зокрема, ряд показників свідчить про те, що жінки, якщо й не демонструють стійкості до корупції, то принаймні з меншою охотою беруть в ній участь. Жінки частіше повідомляють про негативні емоції, які вони відчувають, коли мають дати хабара, й оптимістичніше налаштовані щодо можливостей боротьби з корупцією в цілому. Крім того, вважається, що вони частіше артикують обурення корупцією і рідше вимагають хабарі від інших. Нарешті, жінки частіше відносять поширення корупції у вищій освіті на рахунок відсутності осуду.

Досить цікаво, що хоча менша кількість жінок, ніж чоловіків, на практиці заходили настільки далеко, щоб заявити про корупцію в компетентні органи, причиною такої розбіжності, як здається, є реальний страх перед репресіями. Щодо цього слід зазначити, що ті декілька жінок, які *все ж повідомили* про корупцію, частіше відчували негативні наслідки цього, ніж чоловіки. Отже, поліпшення захисту інформаторів могло б дати кращі результати, ніж пропаганда практики інформаторства серед жінок.

Національна антикорупційна стратегія повинна відображати мотиви та бар'єри, що характеризують жіночу поведінку. Такий підхід не лише обіцяє дати плоди в антикорупційному плані, а й надасть можливості для забезпечення реального підґрунтя у боротьбі за рівність статей. Боротьба з корупцією в Україні все більше набуває рис громадської ініціативи та ґрунтується на профілактиці, ніж на реакції та нав'язаній згори політиці держави⁴⁸. Стійкий успіх цього підходу тісно залежить від залучення та участі жінок.

Показовим буде конкретний приклад. Як було вже продемонстровано, адміністративний та навчально-допоміжний персонал, який, як правило, представлений жінками, часто виступає в ролі посередників у корупційних угодах між студентами та викладачами. Хоча жінки на цих посадах можуть відчувати тиск як з боку студентів, так і викладачів, вони також займають винятково вигідне становище для того, щоб потенційно розірвати усталені корупційні зв'язки. Якби такі посередники отримали можливість

виступати в ролі вартових, а не провідників корупції, це б спричинило хвильовий ефект, викриваючи корупційні мережі, якими охоплені заклади вищої освіти.

Щонайменше, сучасна антикорупційна стратегія повинна визнавати відмінні риси жіночого досвіту корупції та дозволяти жінкам брати відчутну участь у боротьбі з нею. Такий підхід є необхідним через дві причини: з практичного боку, він потенційно може дати реальні дивіденди у боротьбі з корупцією та загалом відповідатиме надзвичайно важливому принципу включення завдань забезпечення паритету статей у всі процеси правового і соціального реформування.

ПРИМІТКИ

- ¹ U4 Anti-Corruption Resource Centre, «Gender, Corruption and Education» U4 Expert Answer (14 липня 2009 року) (<http://www.u4.no/helpdesk/helpdesk/query.cfm?id=209>).
- ² Nataliya Romyantseva, «Taxonomy of Corruption in Higher Education » *Peabody Journal of Education* Vol. 80 Issue 1 (2005) с. 84.
- ³ «Корупція в Україні. Порівняльний аналіз даних досліджень 2007–2009 рр.», для Порогової програми корпорації «Виклики тисячоліття (МСС)» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), виконавчим партнером (http://www.pace.org.ua/images/stories/Corruption_in_Higher_Education_Report-2009_ENG_Final.pdf).
- ⁴ Київський міжнародний інститут соціології, «Стан корупції в Україні: результати загальнонаціонального дослідження 2007 року» (http://www.pace.org.ua/images/survey/full_report_ukr_final.pdf), с. 42.
- ⁵ Корупція в Україні. Порівняльний аналіз даних досліджень 2007–2009 рр.», для Порогової програми корпорації «Виклики тисячоліття (МСС)» спільно з КМІС (http://www.pace.org.ua/images/stories/Corruption_in_Higher_Education_Report-2009_ENG_Final.pdf), с. 5.
- ⁶ Департамент Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, «Корупціонери від освіти найчастіше «гріють руки» під час екзаменаційних сесій, будівництва та ремонту навчальних закладів» (22 вересня 2009 року) (<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/css/mai%20n/uk/publish/article/248748>).
- ⁷ Глибинні інтерв'ю, червень – листопад 2009 р.; але див. «Університети корупції», *Український тиждень* (від 8 червня 2010 року) (<http://www.ut.net.ua/art/166/0/4213/>). Безумовно, надзвичайно складно, якщо не сказати неможливо, з упевненістю визначити обсяги коштів, про які йдеться.
- ⁸ John Round and Peter Rodgers, «The Problems of Corruption in post-Soviet Ukraine», *International Journal of Sociology*, vol. 39, no. 2 (Summer 2009), с. 83.
- ⁹ Ararat Osipian, «Higher Education Corruption in Ukraine as Reflected in the Nation's Media,» Vanderbilt University Working Paper (http://mpr.aub.uni-muenchen.de/8464/1/MPRA_paper_8464.pdf), с. 22.
- ¹⁰ Там само, с. 89.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Донбасс (19 січня 1999 року), цитата з Corruption Watch, vol. 2, no. 3(24) (3 лютого 1999 року).

(<http://www.ucipr.org.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1352>).

- ¹³ «Розпочався сезон хабарів у вузах», УНІАН (13 червня 2007 року) (<http://www.unian.net/ukr/news/news-199511.html>); «В Тернополі затримали викладачку, яка встановила «тарифи» на оцінки в вузі», *NEWSru.ua* (13 червня 2007 року) (<http://www.newsru.ua/crime/13jun2007/wr.html>), цитата з Ararat Osipian, «Higher Education Corruption in Ukraine as Reflected in the Nation's Media» Vanderbilt University Working Paper (http://mpr.aub.uni-muenchen.de/8464/1/MPRA_paper_8464.pdf).
- ¹⁴ Департамент Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, «Корупціонери від освіти найчастіше «гріють руки» під час екзаменаційних сесій, будівництва та ремонту навчальних закладів» (23 вересня 2009 року) (<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/css/mai%20n/uk/publish/article/248748>).
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Поняттю *блат* можна дати таке визначення: «використання особистих зв'язків та неформальних контактів для отримання дефіцитних товарів та послуг в обхід офіційних процедур». Загальне дослідження цього поняття та його проявів див. у Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- ¹⁷ Jakob Rigi «Corruption in Post-Soviet Kazakhstan» в Italo Pardo, *Between Morality and the Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*, Burlington: Ashgate Publishing (2004), с. 105.
- ¹⁸ John Round and Peter Rodgers, «The Problems of Corruption in post-Soviet Ukraine», *International Journal of Sociology*, vol. 39, no. 2, Summer 2009, с. 86–87.
- ¹⁹ «Корупція в Україні. Загальнонаціональне опитування про стан корупції у сфері вищої освіти. 2008 р. Базовий звіт», «Менеджмент Системз Інтернешнл» (MSI) спільно з КМІС, виконавчим партнером в Україні. (http://www.pace.org.ua/images/survey/4_cor_high_edu_ukr_eng.pdf), стор. 21.
- ²⁰ Агентство з розвитку приватної ініціативи, «Соціологічне дослідження щодо ставлення до корупції студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях», на замовлення АМР США, МСС та MSI (лютий 2008 року) (http://www.pace.org.ua/images/survey/soc_doslidzhennia_ukr.ppt), с. 4.
- ²¹ «Корупція в Україні. Порівняльний аналіз даних досліджень 2007–2009 рр.» на замовлення Порогової програми корпорації «Виклики тисячоліття» спільно з КМІС (http://www.pace.org.ua/images/stories/Corruption_in_Higher_Education_Report-2009_ENG_Final.pdf), с. 17.
- ²² Агентство з розвитку приватної ініціативи, «Соціологічне дослідження щодо ставлення до корупції студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів

акредитації в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях», на замовлення АМР США, МСС та MSI (лютий 2008 року) (http://www.pace.org.ua/images/survey/soc_doslidzhennia_ukr.ppt), с. 4.

- ²³ О. Скрипник, «Стену коррупции разрушает ВНО, однако есть немало желающих подпереть ее взятками», *Зеркало недели*, №. 41 (720) (1–8 листопада 2008 року) (<http://www.zn.ua/3000/3300/64507/>).
- ²⁴ Київський міжнародний інститут соціології, «Корупція в Україні: загальнонаціональне дослідження стану корупції при вступі до вищих навчальних закладів. Порівняльний аналіз даних досліджень 2007–2009 р.» на замовлення Порогової програми корпорації «Виклики тисячоліття» (http://www.pace.org.ua/images/stories/Corruption_in_Higher_Education_Report-2009_UKR_Final.pdf), с. 5.
- ²⁵ Київський міжнародний інститут соціології, «Дослідження корупції в Україні: думки та погляди населення України», на замовлення АМР США, МСС та MSI (червень 2009 року) (http://www.pace.org.ua/images/stories/Omn_cor_report_ukr_jun2009_for_dissemination.ppt) с. 10, 13.
- ²⁶ Cathryn Magno and Iveta Silova, «Divergent Trends in Higher Education in the Post-Socialist Transition» *International Studies in Education*, vol. 9 (2008), с. 7.
- ²⁷ Marie Valentova et al. «Occupational Gender Segregation in the light of the Segregation in Education: A Cross-National Comparison», *IRISS Working Papers* (April 2007) (<http://iriss.ceps.lu/documents/irisswp72.pdf>), с. 12.
- ²⁸ Там само, с. 13.
- ²⁹ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) Statistical Database (http://w3.unece.org/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=006_GEECTertStud_r&ti=Tertiary+students+by+Field+of+Study%2C+Type+of+Programme%2C+Sex%2C+Measurement%2C+Country+and+Year&path=../DATABASE/Stat/30-GE/04-EducatAndcommunicat/&lang=1).
- ³⁰ Державний комітет статистики України, студенти ВНЗів I–II рівня акредитації за галузями знань (<http://www.ukrstat.gov.ua/>), Додаток 3.
- ³¹ Український інститут соціальних досліджень, «Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства», дослідження за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку, Посольства Канади в Україні, Канадсько-українського гендерного фонду (2003).
- ³² Інститут прикладних гуманітарних досліджень, «Гендерний аналіз корупційних практик на ринку праці» (2009).
- ³³ Феномен посередництва також описаний у роботі John Round and Peter Rodgers, «The Problems of Corruption in post-Soviet Ukraine», *International Journal of Sociology*, vol. 39, no. 2 (Summer 2009), с. 90.
- ³⁴ Оцінка ґрунтується на таких розрахунках: за загальними зауваженнями респондентів, хабар за залік коштує близько 50 доларів, а за іспит – від 60 до 100

доларів. За консервативними підрахунками, хабарі під час сесій дають 2% студентів, отже, у вузі з середньою кількістю студентів від 10 до 15 тис., кожен з яких проходить п'ять дисциплін за семестр і складає по одному заліку та одному тесту за предмет, приблизні витрати на підкуп становитимуть десь сотні тисяч доларів за сесію.

- ³⁵ Марина Голдинська, Прес-служба Донецького МУ ГУМВС України в Донецькій області, «Викладач вузу «погорів» на хабарі» (2 березня 2009 року).
- ³⁶ Е. Е. Румянцева, «Коррупция как противоположность демократии», *Научный эксперт*, №. 12 (2008), с. 60–70.
- ³⁷ Подальше обговорення питання див. у Nataliya Rummyantseva, «Taxonomy of Corruption in Higher Education», *Peabody Journal of Education*, vol. 80, no. 1 (2005).
- ³⁸ Див., наприклад: A. Swamy, S. Knack and Y. Lee, «Gender and Corruption», World Bank (2000); D. Dollar, R. Fisman, and R. Gatti, «Are Women Really the «Fairer» Sex? Corruption and Women in Government», World Bank Development Research Group (1999); а також N. Alhassan-Alolo, «Gender and corruption: testing the new consensus», *Public Administration and Development*, vol. 27, no. 3 (2007).
- ³⁹ V. Alatas, L. Cameron, A. Chaudhuri, N. Erkal and L. Gangadharan, «Gender and Corruption: Insights from an Experimental Analysis», University of Melbourne Department of Economics Research Paper no. 974 (2006) (<http://www.economics.unimelb.edu.au/SITE/research/workingpapers/wp06/974.pdf>), с. 2–3.
- ⁴⁰ Див. вище Малюнок 4.
- ⁴¹ До 14 інститутів, що аналізувались, увійшли такі: освіта, охорона здоров'я, реєстрація актів, комунальні послуги, політичні партії, законодавча діяльність, судочинство, охорона порядку, збройні сили, податки, митниця, підприємництво та ЗМІ. UNIFEM, «Progress of the World's Women: Who Answers to Women? Gender and Accountability», New York: United Nations Fund for Women (2008/2009) (http://www.unifem.org/progress/2008/media/POWW08_Report_Full_Text.pdf), с. 8–9.
- ⁴² Агентство з розвитку приватної ініціативи, «Соціологічне дослідження щодо ставлення до корупції студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях», на замовлення АМР США, МСС та MSI (лютий 2008 р.) (http://www.pace.org.ua/images/survey/soc_doslidzhennia_ukr.ppt), с. 6.
- ⁴³ Алина Бажал, Татьяна Галковская, Ольга Скрипник, Лидия Суржик, «Знания оптом и в розницу, или Неудобные вопросы министру образования и науки», *Зеркало недели*, №. 20(649) (26 May – 1 June 2007) (<http://www.zn.ua/3000/3300/59393/>).
- ⁴⁴ Див., наприклад: John Round and Peter Rodgers, «The Problems of Corruption in post-Soviet Ukraine» *International Journal of Sociology*, vol. 39, no. 2 (2009), с. 83 («Одна з найбільших проблем, перед якою стоїть галузь вищої освіти [в Україні] – низька заробітна плата, якої «насилу вистачає, щоб покрити базові людські

потреби»), цитата з S. Slantcheva, «The Bulgarian Academic Profession in Transition», *Higher Education*, vol. 45, no. 4 (2003), с. 443.

⁴⁵ В антропологічному дослідженні стану корупції в Казахстані, зокрема, ілюструються заплутані схеми, в яких переплелися блат і хабарництво. Jakob Rigi, «Corruption in Post-Soviet Kazakhstan» в Italo Pardo, *Between Morality and the Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*, Burlington: Ashgate Publishing (2004), с. 105.

⁴⁶ Ріджі наводить як приклад випадок, що стався в Казахстані, коли жінка отримала роботу секретаря кафедри в університеті через далекого родича, але вона повинна була погодитись на його вимоги щодо такої допомоги по дому. *Там само*, с. 106–107.

⁴⁷ В одному дослідженні було з'ясовано, що жінки в секторі вищої освіти частіше схильні давати хабарі на іспитах, Philip Shaw, «The Determinants of Educational Corruption in Higher Education: The Case of Ukraine» *The University of Connecticut* (21 September 2005), с. 5, 14, попри результати більш загального міжнародного дослідження, з якими можна ознайомитись, наприклад, в Farzana Nawaz, «Gender and Corruption», *Anti-Corruption Research Network* (3 October 2010) (<http://corruptionresearchnetwork.org/resources/frontpage-articles/gender-and-corruption>): «Згідно з іншими емпіричними даними, зокрема виданням «Глобальний барометр корупції» Трансперенсі Інтернешнл, річне опитування у більше ніж 60 тис. осель у понад 60 країнах однозначно показало, що жінки рідше за чоловіків платять хабарі. Ці результати підтверджують дані, опубліковані Свамі та інш., які проаналізували гендерні відмінності у позиціях щодо прийнятності різних форм корупції. Автори з'ясували, що жінки беруть менш активну участь у хабарництві та рідше потурають хабарництву, що веде до висновку про світові «гендерно обумовлені відмінності у толерантності до корупції».

⁴⁸ Див., наприклад: «Закон України про засади запобігання і протидії корупції», №. 1506-VI, від 11 червня 2009 року. А також нещодавні ініціативи щодо створення антикорупційних гарячих ліній: «Відбулася остання в 2010 році гаряча телефонна лінія на тему: «Суспільство проти корупції», Офіційний портал органів виконавчої влади України, від 14 жовтня 2010 року: (http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243727031&cat_id=2402798 76); нещодавні кампанії щодо зниження рівня толерантності до корупції: «Уряд України сприяє формуванню негативного ставлення населення до корупції», Офіційний портал органів виконавчої влади України, від 8 жовтня 2010 року: (http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243715580&cat_id=2402798 76); та останні заходи щодо залучення представників громадянського суспільства та населення до боротьби проти корупції: «Нетерпимість до корупції – запорука її подолання», Офіційний портал органів виконавчої влади України від 15 жовтня 2010 року: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243731298.

ДОДАТОК: МЕТОДОЛОГІЯ

Дослідження проводилось у три етапи: вторинний аналіз літератури, глибинні інтерв'ю та – на підтримку результатів глибинних інтерв'ю – загальнонаціональне опитування громадської думки.

Вторинний аналіз літератури

На першому етапі дослідження включало:

- аналіз опублікованих загальноукраїнських досліджень щодо проблеми корупції в Україні, зокрема «Корупція в Україні», Інститут прикладних гуманітарних досліджень (ІПГД), 2004 р. «Стан корупції в Україні», Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), 2007 р., «Корупція в Україні. Порівняльний аналіз даних досліджень 2007–2009 рр.» для Порогової програми корпорації «Виклики тисячоліття (МСС)», виконавчий партнер КМІС; «Дослідження корупції в Україні: думки та погляди населення України», червень 2009 р., Агентство США з міжнародного розвитку (АМР США), корпорація «Виклики тисячоліття» (МСС) та «Менеджмент Системс Інтернешнл» (MSI), КМІС;
- аналіз звітів правоохоронних органів, статистичних довідок Держкомстату України про гендерний розподіл населення України за сферами діяльності, рівнем освіти, рівнем наукового потенціалу;
- контент-аналіз публікацій у пресі про випадки корупції в українських вузах.

Глибинні інтерв'ю та фокус-групи

На другому етапі для збору детальної якісної інформації проводились глибинні інтерв'ю та сфокусовані групові інтерв'ю.

Дослідниками було застосовано метод багатоступеневого опрацювання даних, який почався з відбору вузів IV рівня акредитації Міністерства освіти та науки України. Враховуючи, що опитування не передбачало вивчення регіональних відмінностей, в опитуванні взяли участь лише представники вузів Харкова, де проживає найбільша в Україні студентська громада, та Одеси.

До числа державних і муніципальних вузів увійшли, зокрема:

- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого
- Харківський національний університет внутрішніх справ
- Харківський національний медичний університет
- Пожежна академія
- Харківська академія громадського харчування
- Харківська академія будівництва й архітектури

До числа задіяних приватних вузів увійшли:

- Харківська національна фармацевтична академія
- Інститут бізнесу та менеджменту

Особисті інтерв'ю з викладачами і студентами зазначених вузів проводили спеціально підготовлені інтерв'юери. Була використана вибірка за методом «снігової кулі», коли після інтерв'ю респондентам пропонують запросити до участі колег, а тим, у свою чергу, пропонують запрошувати своїх.

Всього між 20 вересня та 30 жовтня 2009 року дослідники провели:

- 115 глибинних інтерв'ю з представниками професорсько-викладацького складу: (55 респондентів: 30 жінок і 25 чоловіків) та студентами (60 респондентів: 30 жінок і 30 чоловіків);
- 2 сфокусовані групові інтерв'ю з викладачами та 2 – зі студентами.

Зібрані вихідні дані мали такі характеристики:

Таблиця 2. - ДЕМОГРАФІЧНІ ПОКАЗНИКИ

		Викладачі	Студенти
Стать	Чоловіки	33%	45%
	Жінки	67%	55%
Вік	До 45 років	61%	70%
	Після 45 років	39%	30%
Сімейний стан	Одружені	79%	12%
	Неодружені	21%	88%
Економічне становище	Нам не вистачає грошей навіть на харчування	4%	4%
	Нам вистачає грошей на харчування, але важко купити одяг або взуття.	23%	19%
	Нам вистачає грошей на харчі та одяг і ми можемо відкласти щось, але не стільки, щоб купити холодильник або плиту тощо.	48%	52%
	Ми можемо робити коштовні покупки (як-от телевізор або холодильник), але не можемо дозволити собі все, що забажаємо.	26%	26%
	Ми можемо дозволити собі все, що забажаємо.	0%	0%
Форма власності відповідного навчального закладу	Державний	73%	70%
	Приватний	27%	30%

Загальнонаціональне опитування

На третій стадії дослідження було проведено загальнонаціональне опитування громадської думки, що включало запитання щодо досвіду корупції серед населення в освітньому секторі.

Був застосований метод багатоступеневого аналізу даних. По-перше, було відібрано 15 областей України з урахуванням загальнонаціонального співвідношення сільського та міського населення в країні (39% сільського/61% міського). Було відібрано відповідне співвідношення респондентів з представників сільського та міського населення, яке відображало коефіцієнт сільського/міського населення в області в цілому за даними Державного комітету статистики.

По-друге, в кожній області було відібрано 5 районів, в кожному з яких довільно обрано міста і села. Загальна кількість визначених для кожної області інтерв'ю розподілялась по районах залежно від їхнього розміру.

По-третє, були відібрані респонденти на основі встановлених квот віку, статі, освіти та місця проживання, завдяки чому сукупність населення, що проходило опитування, мала відповідати ознакам українського населення в цілому згідно з даними Державного комітету статистики.

Інтерв'юери обирали оселі навмання, заходячи в кожний третій, четвертий або п'ятий будинок. У кожній оселі опитували не більше однієї особи. Менше 2% осіб у відібраних оселях відмовились від інтерв'ю або припинили їх.

Інтерв'ю проводились «віч-на-віч» спеціально підготовленими інтерв'юерами однієї з респондентами статі. На деякі блоки особливо приватних за характером запитань відповіді давались у письмовій формі.

Загальнонаціональне опитування проходило з 1 червня по 1 липня 2010 року. Загалом у ньому взяло участь 2 тис. 27 респондентів (1 тис. 115 жінок і 912 чоловіків), з яких 386 повідомили про випадки корупції в галузі освіти протягом останнього року.

Статистична похибка вибірки не перевищує 2,8% для даних, близьких до 50%; не більше 2,1% – для даних, близьких до 25%, та не більше 1,3% – для 10% з коефіцієнтом вірогідності на рівні 95%.

Базові дані мають такі характеристики:

Таблиця 3. - ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ РЕСПОНДЕНТІВ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ

Стать	Чоловіки	45%
	Жінки	55%
Вік	До 45 років	47%
	Після 45 років	53%
Сімейний стан	Одружені	67%
	Неодружені	33%
Освіта	Початкова або середня неповна	2%
	Загальна середня	16%
	Середня спеціалізована (технікум)	35%
	Вища (університет, академія, інститут)	45%
	Кандидат, доктор наук	2%
Економічне становище	Родині бракує грошей навіть на харчі	17%
	Родині вистачає грошей на харчування, але важко купувати одяг або взуття.	44%
	Родині вистачає грошей на харчування, одяг та деякі заощадження, але не вистачає на придбання холодильника, плити тощо.	33%
	Родина може робити коштовні покупки (як-от телевізор або холодильник), але не може дозволити собі все, що забажає.	6%
	Родина може дозволити собі все, що забажає.	1%
Тип та розмір населеного пункту	Селище	29%
	Селище міського типу (містечко)	58%
	Місто	13%